

IZGRADNJA OBRAZOVNIH SISTEMA KOJI ĆE BITI SPREMNI DA ODGOVORE NA KRIZU TOKOM I NAKON PANDEMIJE COVID-A-19

Pitanja koja su značajna za donosiocce odluka
u oblasti obrazovanja na nacionalnom,
lokalnom i školskom nivou

Regionalna kancelarija UNICEF-a za Evropu i centralnu Aziju

Ženeva, Švajcarska

Telefon: +41 22 909 5111

Mejl: ecaro@unicef.org

www.unicef.org/eca

Autorka ovog materijala je Leticija Antonovic (Laetitia Antonowicz), UNICEF-ova konsultantkinja. Njen rad je nadgledala Parmosivi Subrajan (Parmosivea Soobrayan), regionalna savjetnica za obrazovanje u UNICEF-ovoj Regionalnoj kancelariji za Evropu i centralnu Aziju, a doprinos su dale Nora Šabani (Nora Shabani), stručnjakinja za obrazovanje, i Sara Fuller, (Sarah Fuller), konsultantkinja za obrazovanje, obje iz navedene Regionalne kancelarije. Posebnu zahvalnost upućujemo kolegama iz Regionalne kancelarije i predstavništava UNICEF-a u pojedinačnim zemljama koji su dali svoje komentare i sugestije.

Fotografije na naslovnoj strani: Duško Miljanić

SADRŽAJ

Uvod	4
Kontekst	4
Cilj	4
Plan dokumenta	5
Kako koristiti ovaj vodič	5
Terminologija	5
Pitanja koja su značajna za planiranje	7
Rješavanje glavnih faktora koji stoje iza isključenosti djece iz obrazovnog procesa	8
Planiranje u kontekstu neizvjesnosti	8
Iskoristiti priliku da se kroz oporavak dođe do unapređenja	9
Prva oblast: Pristup obrazovanju	10
Prioriteti u planiranju	11
Pitanja koja su značajna da bi se obezbijedilo da sva djeca i svi adolescenti imaju pristup obrazovanju	12
Druga oblast: Učenje	17
Prioriteti u planiranju	18
Pitanja koja su značajna da bi se se obezbijedilo inkluzivno i kvalitetno učenje za svu djecu i sve adolescente ...	19
Oblast 3: Dobrobit djece, roditelja i školskog osoblja	24
Prioriteti u planiranju	25
Pitanja koja su značajna da bi se obezbijedila dobrobit djece i adolescenata, nastavnog kadra i roditelja	26
Oblast 4: Bezbjedne škole	28
Prioriteti u planiranju	29
Pitanja koja su značajna da bi škole bile bezbjedne za djecu i adolescente	30
Oblast 5: Ishrana i školski obroci	32
Prioriteti u planiranju	33
Mjere koje se predlažu kako bi se osigurao bezbjedan rad škola	34
Pitanja od značaja za ishranu i školske obroke	35
Podrška koju UNICEF pruža u Evropi i centralnoj Aziji	37
Aktuelna podrška	37
Resursi za odgovor obrazovanja na pandemiju COVID-a-19	39
Bibliografija	39

Uvod

Publikacijom *Izgradnja obrazovnih sistema koji će biti spremni da odgovore na krizu tokom i nakon pandemije COVID-a-19: pitanja koja su značajna za donosiocima odluka na nacionalnom, lokalnom i školskom nivou (Building Resilient Education Systems beyond the COVID-19 Pandemic: Considerations for decision-makers at national, local and school levels)* nastoji se pružiti podrška vladama, predstavnicima ministarstava i drugim donosiocima odluka u oblasti obrazovanja na nacionalnom nivou, nivou lokalnih uprava i škola da planiraju oporavak obrazovnog sistema i normalizaciju nakon što je u proljeće 2020. došlo do zatvaranja škola i remećenja obrazovnog procesa. Ovaj dokument počiva na premisi da će otpornost sistema obrazovanja u Evropi i Centralnoj Aziji umanjiti efekte pandemije COVID-a-19 na učenje, osigurati veći stepen pripremljenosti za buduće potencijalne krize i značajno doprinijeti unapređenju inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja za sve djevojčice i dječake u regionu.

Kontekst

Pandemija COVID-a-19 dovela je do zatvaranja škola u 20 zemalja i predškolskih ustanova u 19 zemalja Evrope i centralne Azije. Efekte pandemije osjetilo je ukupno 49,8 miliona djece, od predškolskog uzrasta do onih koji pohađaju više razrede srednje škole, za koje je posljednje polugode bilo veoma isprekidano, a u nekim periodima škole nijesu ni radile.

Pandemija je jako pogoršala već postojeće obrazovne i socijalne nejednakosti u regionu. Djeca iz porodica sa nižim primanjima, djeca iz ruralnih područja sa slabom infrastrukturom, djeca iz etničkih ili jezičkih manjina, djeca sa smetnjama u razvoju, djeca migranti i izbjeglice, djeca u sukobu sa zakonom, djeca koja nijesu obuhvaćena školovanjem i dječaci i djevojčice koji inače žive u teškim uslovima ili u nasilnim domovima suočavali su se sa značajnim preprekama kad je u pitanju njihovo učešće u obrazovanju i učenju i prije krize, a njihovi obrazovni i socijalni ishodi bili su slabiji nego kod ostalih vršnjaka. U školama se ne odvija samo akademsko, već i socijalno i emocionalno učenje, socijalna interakcija i socijalna podrška. Zatvaranje škola ne samo da je poremetilo učenje, već i pristup školskim obrocima, podršci i upućivanju na osnovne zdravstvene i socijalne usluge.

Izazov koji se nalazi pred nastavnicima, rukovodstvom škola, obrazovnim poslenicima i donosiocima odluka u oblasti obrazovanja na lokalnom i nacionalnom nivou izuzetno je velik. **Ako ne pokažemo da smo dorasli ovom izazovu, to će uticati na dalji život djece, mladih, porodica, zajednica i cijelih društava na širem, socijalnom i ekonomskom planu.** Zato bi unapređenje spremnosti sistema obrazovanja da odgovori na krizu, kroz smišljeno planiranje njegovog kvaliteta i inkluzivnosti za marginalizovanu djecu, trebalo da predstavlja glavni prioritet u mjesecima i godinama koji slijede, kao i da bude osnovno načelo oporavka nakon krize koje će dovesti do boljeg obrazovanja i škola.

Cilj

Cilj ovog dokumenta je da doprinese unapređenju otpornosti sistema obrazovanja – na način da sistem postane fleksibilniji, u potpunosti posvećen tome da SVA djeca uče kroz niz raznovrsnih modaliteta i tehnologija, kao i da budu spremnija za suočavanje s potencijalnim krizama. Njime se nastoji doprinijeti održanju i promovisanju kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja i učenja za SVU djecu i mlade tokom cjelokupnog trajanja, nakon pojave i tokom oporavka od pandemije COVID-a-19, uz fokusiranje na djecu koja su najviše marginalizovana.

Ovaj dokument pruža rukovodstvu škola i službenicima koji se bave obrazovanjem u lokalnim organima, oblasnim službama i ministarstvima obrazovanja cjelovit okvir i skup tematskih pitanja koja će im poslužiti kao utemeljenje u procesima odlučivanja, planiranja i kreiranja politika.

Nadamo se da će ova pitanja podstaći one koji se bave obrazovanjem da se usmjere na ključne nejednakosti u pristupu kvalitetnom, inkluzivnom obrazovanju i značajnim razlikama na planu učenja između grupa djece u toku i nakon pandemije COVID-a-19.

U ovom dokumentu se rukovodstvima škola i službenicima koji se bave obrazovanjem *ne govori* da realizuju određene aktivnosti ili strategije. Umjesto toga, predlažu se pitanja na koja se moraju dati odgovori s ciljem:

- (i) da se osigura da SVA djeca i mladi mogu da učestvuju u kvalitetnom, inkluzivnom obrazovanju, da mogu da uče i da dobijaju odgovarajuću njegu i podršku tako da se uklone sve prepreke učešću, učenju i dobiti, i
- (ii) da se jačaju otpornost sistema i kapaciteti škola, nastavnog kadra i službenika koji se bave obrazovanjem da obezbijede inkluzivno kvalitetno obrazovanje za SVU djecu, između ostalog i u vrijeme krize.

Osnovna premisa ovog dokumenta jeste da obrazovni sistemi treba da analiziraju, planiraju, rade, revidiraju i održavaju strategije u četiri međusobno povezane oblasti:

1. pristup obrazovanju,
2. kvalitetno i inkluzivno učenje,
3. dobrobit (mentalno zdravlje i psihosocijalna podrška),
4. bezbjedne škole,
5. ishrana i školski obroci.

Publikacija *Izgradnja obrazovnih sistema koji će biti spremni da odgovore na krizu tokom i nakon pandemije COVID-a-19: pitanja koja su značajna za donosiocima odluka na nacionalnom, lokalnom i školskom nivou (Building Resilient Education Systems beyond the COVID-19 Pandemic: Considerations for decision-makers at national, local and school*

levels) nadopunjava aktuelne napore UNICEF-a da se osigura da SVA djeca rastu, razvijaju se i uče. Nadovezuje se na prethodni i aktuelni rad UNICEF-a u regionu na planu inkluzivnog obrazovanja, djece koja nijesu obuhvaćena školovanjem i prevencije ranog napuštanja školovanja (*dropout*) i ukupne podrške planiranju obrazovnih politika na nivou sistema.

Plan dokumenta

Nakon uvoda, čitaoci će u ovom dokumentu naći sljedeće informacije:

Dio 1: Pitanja koja su značajna za **PLANIRANJE** u kontekstu neizvjesnosti

Dio 2: Pitanja koja su značajna da sva djeca i svi adolescenti imaju **PRISTUP** obrazovanju

Dio 3: Pitanja koja su značajna da bi se obezbijedilo **inkluzivno i kvalitetno UČENJE** za svu djecu i sve adolescente

Dio 4: Pitanja koja su značajna da bi se osigurala **DOBROBIT djece i adolescenata, nastavnog kadra i roditelja**

Dio 5: Pitanja koja su značajna za **BEZBJEDNE škole** za djecu i adolescente

Dio 6: Pitanja koja su značajna za Ishranu i školske obroke

Kako koristiti ovaj vodič

Dok 1 dio sadrži opšta pitanja koja su značajna za planiranje, četiri preostala dijela sadrže sljedeće:

- rezime glavnih rizika i šansi da se kroz oporavak i obnovu sistema dođe do boljeg obrazovanja,
- ključne prioritete za planiranje,
- niz pitanja kojima se donosiocima odluka pomaže u bavljenju ključnim predstojećim izazovima i osiguravanju inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja za SVU djecu.

Ova pitanja na različitim nivoima mogu razmatrati:

- škole,
- lokalni organi,
- oblasni organi ili uprave zaduženi za obrazovanje,
- donosioci odluka na nacionalnom nivou: ministarstva obrazovanja, nacionalne agencije za obrazovanje i drugi relevantni nacionalni akteri iz sektora obrazovanja i drugih sektora.

Simboli (◆■●◆) ukazuju na kojem nivou (nivoima) bi trebalo razmotriti određeno pitanje.

Pitanja se mogu razmatrati u različitim periodima, a mogu zahtijevati djelovanje na kraći ◆, srednji ■ ili duži rok ◆. Za potrebe ovog materijala:

- kratkoročni plan obuhvata period od sadašnjeg momenta do sredine oktobra 2020. godine,
- srednji rok se odnosi na period od sredine oktobra 2020. do septembra 2021. godine,
- duži rok je školska godina 2021 / 2022 godine.

U nastavku je pregled simbola i boja koje se koriste za označavanje u ovom dokumentu.

Škole	◆ Š
Lokalni organi	■ LO
Oblasne prosvjetne vlasti	● OPV
Nacionalni nivo	◆ NN
Kratkoročno	■ KR
Srednjoročno	■ SR
Dugoročno	■ DR

Terminologija

Izraz „škola” koristi se u širem smislu, tako da obuhvata sve vrste obrazovnih ustanova, formalnih i neformalnih, kao i sve nivoe obrazovanja. Tamo gdje je to od značaja, precizira se da su u pitanju ustanove za tehničko i stručno obrazovanje i centri za neformalno obrazovanje i organizovanje obrazovanja.

Mada se obrazovne ustanove uglavnom vezuju za ministarstvo obrazovanja, uvidamo da neka djeca ipak stižu obrazovanje u specijalnim ustanovama, ustanovama za smještaj, centrima za zadržavanje, ustanovama zatvorenog tipa, bolnicama i sanatorijumima koji bi mogli biti u nadležnosti drugih ministarstava, između ostalog ministarstva zdravlja, socijalnih poslova (recimo vrtići), unutrašnjih poslova ili pravde.

Sadržaj ovog dokumenta donekle se odnosi na sve vrste obrazovnih ustanova, ali se ne bavi na sveobuhvatan način specifičnostima ponovnog otvaranja svake od njih, osim redovnih škola.

Izraz „ponovno otvaranje škola” odnosi se na ponovno otvaranje zajedničkih prostorija u školama za učenike i nastavnike.

Izraz „marginalizovana djeca” odnosi se na pojedinačnu djecu ili grupe djece koja su isključena na socijalnom ili obrazovnom planu.

U Evropi i centralnoj Aziji, to su obično romska djeca i djeca pripadnici etničkih ili jezičkih manjina, djeca

sa smetnjama u razvoju, djeca migranti i izbjeglice, interno raseljena, djeca u sukobu sa zakonom, djeca iz disfunkcionalnih ili ranjivih domaćinstava, djeca koja žive i rade na ulici, djeca koja nisu obuhvaćena školovanjem, te druga djeca koja žive u teškim uslovima, uključujući djevojčice u riziku od dječjih, prisilnih i preranih brakova, trudne djevojčice, mlade majke i očeve, djevojčice i dječake koji se staraju o braći i sestrama ili bolesnim roditeljima, te djevojčice i dječake žrtve rodno zasnovanog nasilja. Zavisno od konteksta, marginalizovani mogu biti djevojčice i/ili dječaci.

Uvidamo da rod predstavlja važan aspekt marginalizacije, koji se ukršta sa drugim dimenzijama isključenosti. Takođe uvidamo da je kriza izazvana COVID-om-19 mogla dovesti do više nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja, koje nesrazmjerno pogađa djevojčice i žene.

U ovom dokumentu se takođe uviđa da izrazi 'porodice', 'roditelji' i 'zajednice' odražavaju različite stvarnosti i da nisu u pitanju homogene grupe. Domaćinstva s jednim roditeljem ili mladim roditeljima imaju specifične potrebe i može im biti potrebna odgovarajuća podrška. Rad s roditeljima mogao bi zahtijevati usvajanje diferenciranih strategija namijenjenih radu s majkama, odnosno očevima.

„Nastava na daljinu u vanrednim uslovima” (ili „učenje na daljinu u vanrednim uslovima”) podrazumijeva da se kursevi nude putem učenja na daljinu u sklopu odgovora na krizu, a ne da su planirani ili osmišljeni za potrebe obrazovanja na daljinu. To se odnosi na iznenadni (i često užurbani) prelazak s rada u klasičnoj učionici na obrazovanje na daljinu i/ili virtuelnu učionicu. Mnogi traže da se pravi razlika između učenja onlajn, koje ima podlogu u inkluzivnoj pedagogiji, i učenja na daljinu, kako bi se naznačilo da se učenje onlajn planira i osmišljava, dok se učenje na daljinu uglavnom odnosi na upotrebu tehnologije za izvršavanje zadataka osmišljenih za potrebe nastave u učionici¹.

„Učenje na daljinu” („obrazovanje na daljinu”) definiše se kao obrazovanje koje se pruža učenicima na daljinu, bez redovnog direktnog kontakta s nastavnikom/nastavnicom u učionici. Obrazovanje na daljinu, koje se nekad obavljalo putem dopisivanja, obuhvata učenje iz štampanih, radijskih ili televizijskih materijala od kuće, kao i učenje onlajn.

„Učenje onlajn” obično se shvata kao obrazovanje koje se odvija preko interneta. Ono može predstavljati dio programa za učenje na daljinu, ali se koristi i kao dopuna nastavi u učionici (kombinovano učenje). Učenici mogu da uče onlajn putem kod kuće ili u učionici i sa vršnjacima. U ovoj vrsti učenja koristi se niz različitih formata, uz često kombinovanje internetske tehnologije i aplikacije tehnologija za potrebe obrazovanja koje se mogu koristiti bez interneta (oflajn).

„Kombinovano učenje” povezuje više modaliteta; - uključujući nastavu koja podrazumijeva fizički prisustvo nastavnika/nastavnice, korišćenje aplikacija tehnologija za potrebe obrazovanja i interakcije učenika - s učenjem onlajn. U tom slučaju, aplikacije tehnologija za potrebe obrazovanja i učenje onlajn predstavljaju neke od nastavnih strategija da se učenicima pruži podrška u postizanju ciljeva učenja. Kombinovano učenje može da obuhvati i učenje na daljinu.

„Mentalno zdravlje i psihosocijalna podrška” obuhvata sve vrste podrške s ciljem da zaštiti ili unaprijedi psihosocijalnu dobrobit i/ili spriječi ili liječi neko mentalno oboljenje. Naglašava se potreba za raznovrsnim (obrazovanje, zdravstvo, socijalno staranje ...) komplementarnim pristupima u pružanju odgovarajuće podrške.

„Socio-emocionalne vještine” „odnose se na mogućnost regulisanja sopstvenih misli, emocija i ponašanja” (OECD, 2018). To su vještine koje omogućavaju djeci i odraslima da razumiju emocije i upravljaju njima, da određuju ciljeve, pokazuju empatiju prema drugima, formiraju pozitivne odnose i donose odgovorne odluke². Različite agencije imaju različite termine za socio-emocionalne vještine. OECD ih kategoriše u pet velikih oblasti: obavljanje zadataka, regulisanje emocija, saradnja, otvoren um, saradnja s drugima, uz oblast „složenih vještina”, gdje spadaju samoeфикаsnost, kritičko mišljenje/nezavisnost, samorefleksija i metakognicija (OECD, 2018). **Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning** (CASEL), smatra da se socio-emocionalne vještine odnose na samosvijest (na pr. identifikovanje emocija, prepoznavanje jakih strana, samoeфикаsnost), upravljanje sobom (npr. upravljanje stresom, samodisciplina, samomotivacija, postavljanje ciljeva, organizacione vještine), socijalna svijest (empatija i poštovanje drugih), odnosi (npr. komunikacija, timski rad), odgovorno odlučivanje (npr. prepoznavanje problema, analiziranje situacija, rješavanje problema, evaluacija, refleksija).

Izraz „oporavak” u ovom dokumentu koristi se da označi povratak u normalno stanje. 'Oporavak procesa učenja' obuhvata korake i intervencije da se nadoknadi ono što je propušteno na planu učenja usljed zatvaranja škola i pandemije. 'Faza oporavka od COVID-a-19' odnosi se na povratak načinu života kakav smo ranije poznavali ili približnom načinu života prije pandemije.

„Uključenost zajednice” odnosi se na rad s tradicionalnim grupama, grupama predstavnika zajednice, civilnim društvom, vladom i grupama i pojedincima koji su zastupnici određenih mišljenja, te na širenje kolektivnih ili grupnih uloga u rješavanju pitanja koja utiču na njihove živote. Učešće zajednice osnažuje socijalne grupe i socijalne mreže, nadovezuje se na prednosti i kapacitete koji postoje na lokalnom nivou, unaprijeđuje učešće, osjećaj sposobnosti za akciju, prilagodavanje i komunikaciju.

1 <https://edtechmagazine.com/higher/article/2020/05/emergency-remote-teaching-rigorous-online-learning-perfcon>

2 <https://casel.org/>

Foto: Duško Miljanić / UNICEF Crna Gora

Pitanja koja su značajna za proces planiranja

Vlade, ministarstva i škole suočavaju se s izazovom planiranja kontinuiteta obrazovnog procesa u veoma neizvjesnim vremenima. Nakon što je učenje u znatnoj mjeri narušeno zatvaranjem škola i mjerama zatvaranja određenih regiona, zemlje su postepeno ukidale ograničenja, uz zadržavanje ključnih mjera zaštite, naročito onih koje se tiču fizičke distance. U Evropi i centralnoj Aziji, mnoge zemlje su odlučile da ne otvaraju škole prije septembra 2020. Pa ipak, kako virus i dalje cirkuliše širom svijeta, a još nema vakcine, društva se pripremaju za "novu normalnost" u kojoj će obrazovanje biti drugačije od onog na šta su učenici, nastavnici i porodice navikli. Neke zemlje prave planove za različite scenarije za novu školsku godinu, s ponovnim otvaranjem škola ili s obrazovanjem na daljinu.

Kada škole budu ponovo otvorene, moguće je da neće moći da prime sve učenike na cjelokupno predviđeno vrijeme zbog pravila koja se odnose na fizičku distancu i drugih mjera zaštite. Školski kalendari će se mijenjati, organizovaće se naizmjenični periodi povratka u školu, a nastava će se organizovati u smjenama. Smanjen broj časova nadopuniće se aktivnostima kroz učenje

na daljinu. Periodi kombinovanog učenja vjerovatno će se razlikovati za različite učenike. Dok će se neki možda vratiti u školu na nekoliko sati ili dana sedmično, a ostatak vremena provoditi učeći na daljinu, drugi bi mogli da uče isključivo na daljinu. Moguće je i da će za neke učenike biti više direktne nastave uživo, zavisno od uzrasta, nivoa obrazovanja i ličnih potreba na planu učenja, ili porodičnih i socijalnih uslova. Na primjer, djeca ključnog osoblja u borbi protiv pandemije, kao što su medicinske sestre i ljekari, te socijalno isključena i marginalizovana djeca, mogla bi imati prednost u odnosu na ostalu djecu kad je u pitanju boravak u školi.

Planiranje u takvom okruženju nije lak zadatak. S toliko nepoznanica, sa situacijom u kojoj će ono što je propušteno na planu učenja imati trajne posljedice po učenike u godinama koje slijede, sa zebnjom i stresom među prosvjetnim radnicima, djecom i porodicama, pridržavanje ispravnih načela u procesu odlučivanja postaje značajnije nego ikad i predstavlja preduslov za bolju pripremljenost obrazovnih sistema.

U nastavku slijede neka pitanja koja su značajna za planiranje u cilju izgradnje otpornih obrazovnih sistema poslije pandemije COVID-a-19 i obezbjeđivanja da SVA djeca dobiju inkluzivno i kvalitetno obrazovanje.

Rješavanje glavnih faktora koji stoje iza isključenosti

Pandemija je dodatno naglasila faktore koji su uzroci socijalne isključenosti, a to su: niski prihodi, nezaposlenost, loše zdravlje, socijalni kapital, smještaj, lokalne mreže (podržavajuće najuže lokalno okruženje, prevoz itd.) i obrazovanje.

Na postignuća na planu obrazovanja obično utiču faktori koji djeluju na četiri nivoa:

- **dijete i porodica:** rod, etnička pripadnost, prihodi, zdravlje, mobilnost,
- **škola:** resursi, prakse u nastavi i učenju, etos, briga i podrška,
- **zajednica:** odnosi škole i zajednice, angažman lokalnih organa i civilnog društva,
- **nacionalni nivo:** politike, investicije, rodne i društvene norme.

Oporavak sistema kroz koji se dolazi do boljeg obrazovanja podrazumijeva prioritarno rješavanje faktora koji dovode do isključenosti, i to na sva četiri nivoa istovremeno. Oporavak kroz koji se dolazi do boljeg obrazovanja ne odnosi se samo na to da se pruži više djeci koja su najviše marginalizovana. On se tiče i staranja da nacionalni i lokalni naponi budu okrenuti istom cilju podrške transformaciji škola, uz fokusiranje na dva ključna aspekta:

- **transformisanje pedagogije** kroz izradu inkluzivnijeg i fleksibilnijeg nastavnog programa i nastavnih praksi koje odgovaraju pojedinačnim potrebama svakog djeteta, i
- **transformisanje školskog etosa**, strukture i organizacije tako da inkluzija, briga, poštovanje i holistička podrška budu u centru školske misije i školskih praksi.

Planiranje u kontekstu neizvjesnosti

Kreatori obrazovnih politika možda nemaju kontrolu nad političkim odlukama koje se tiču zdravlja i mjera zaštite, ali mogu **da se fokusiraju na ono što znaju, nad čime imaju kontrolu i što spada u njihovu nadležnost:** da učenici nauče kako da sačuvaju zdravlje, da naprijede kvalitet učenja, omogućće pružanje inkluzivnih obrazovnih usluga, da pomognu očuvanju dobrobiti zaposlenih u obrazovanju. Mada akteri u obrazovanju ne raspolažu sredstvima, niti imaju mandat za rješavanje **svih** mogućih okolnosti u kojima se nalaze djece i porodica, ipak imaju ovlašćenje i dužnost da se staraju da svako dijete u školi naiđe na dobar prijem, da bude cijenjeno zbog onoga što je, da bude poštovano, da se o njemu škola brine i da dobije podršku da učestvuje u školskim aktivnostima i uči u naprednom i inkluzivnom okruženju.

Da bi se kroz oporavak sistema došlo do boljeg obrazovanja, potrebna je vizija koju prihvata ukupno društvo.

Učešće širokog kruga aktera na svim nivoima i u sklopu svakog koraka u procesu planiranja od ključnog je značaja za definisanje aktivnosti i obezbjeđivanje njihove prihvaćenosti, naročito u periodima neizvjesnosti. Osnajivanje lokalnih zajednica da donose sopstvene odluke u vezi s obrazovanjem, **nadovezivanje na inovativne školske prakse i njegovanje lokalne komunikacije i razmjene znanja i praksi** imaju važnu ulogu u reagovanju na veoma raznolike lokalne kontekste.

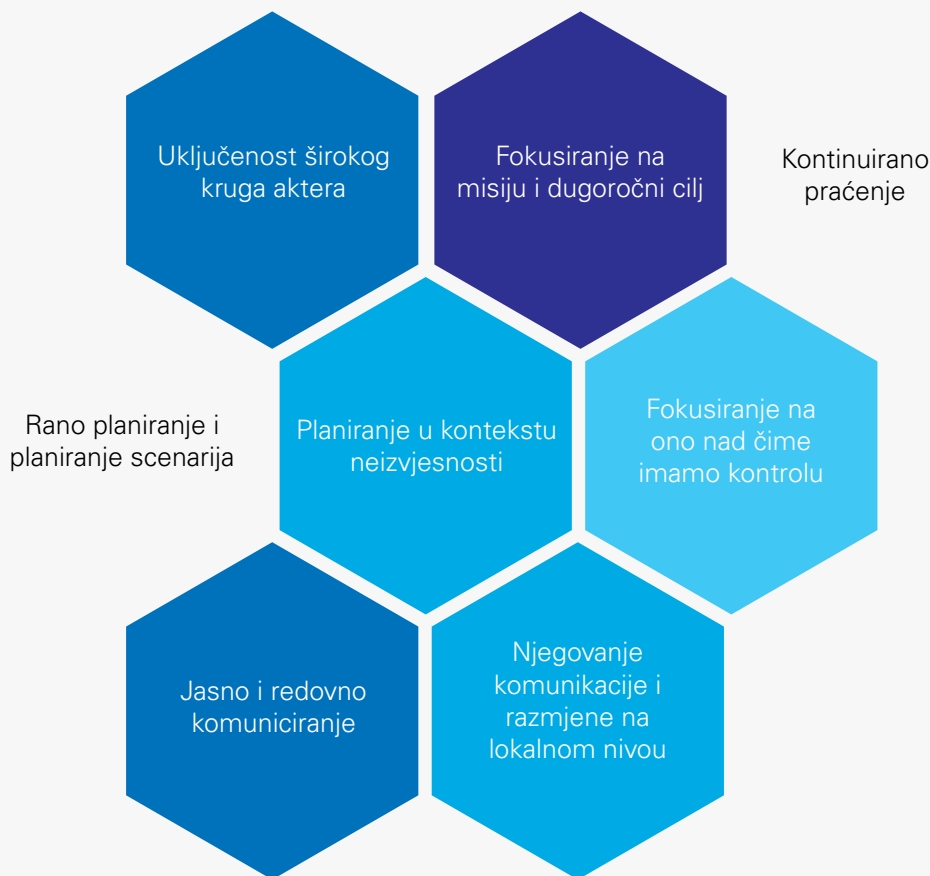
S obzirom na to da će možda biti potrebno planirati scenario za naredna 24 mjeseca ili sličan period, zavisno od dešavanja u vezi s pandemijom, od ključnog je značaja **rano planiranje, rano mobilisanje ljudskih resursa i redovno revidiranje planova** zavisno od razvoja situacije. *Planiranje eksternih ispita u 2021. godini*, na primjer, zahtijeva participatorno planiranje scenarija već u ovom momentu, kako bi učenici i nastavnici znali šta da očekuju od početka nove školske godine. U nesigurnim vremenima, od najvećeg značaja je obezbijediti da akteri i korisnici dobro razumiju planove i strategije. **Transparentno komuniciranje** u vezi sa procesom planiranja, obezbjeđivanje stvarnih prilika za **uključivanje zajednice i jasno i redovno komuniciranje** imaće ključnu ulogu da se porodice uvjere da su škole spremne da prime djecu, da se zaposleni u obrazovanju uvjere da postoji razumijevanje izazova s kojima se susreću i da će za to dobiti podršku, kao i da se djeca uvjere da će se način obrazovanja i školske prakse transformisati tako da podrže učenje. **Kontinuiranim praćenjem**, između ostalog načina na koji učenici, nastavnici, roditelji i svi koji se bave obrazovanjem šire gledano, doživljavaju predložene mjere i njihovo sprovođenje, obezbijediće se tok povratnih informacija između „korisnika“ i kreatora politika, omogućiti prilagođavanja i upućivanje adekvatnih poruka koje odgovaraju na interesovanja različitih aktera.

Iskoristiti priliku da se kroz oporavak dođe do unapređenja

Mada je pandemija u znatnoj mjeri poremetila kontinuitet obrazovanja i produbila nejednakosti, istovremeno je i pružila prilike za transformaciju pedagoških pristupa i školskog etosa: ukazala je na nove načine nastave i učenja, nove načine komunikacije s djecom i porodicama, kao i na nove uloge sa ciljem unapređenja brige za dobrobit učenika.

Zemlje mogu mnogo dobiti od dosadašnjih kreativnih odgovora na pandemiju u oblasti obrazovanja, kako na nivou škola, tako i na lokalnom i nacionalnom nivou. Stečena su vrijedna iskustva, izvučene vrijedne pouke koje mogu da posluže u procesima planiranja obrazovanja i reformi u godinama koje slijede. Tu priliku ne bi trebalo propustiti, a ona zahtijeva proces planiranja u kojem se stalno procjenjuje situacija, planira rješavanje nejednakosti, podstiče evidentiranje i dokumentovanje procesa i rezultata intervencija, te prate i evaluiraju prakse kako bi bile uspješnije i kako bi se sačuvale i nastavile prakse koje su se pokazale kao uspješne.

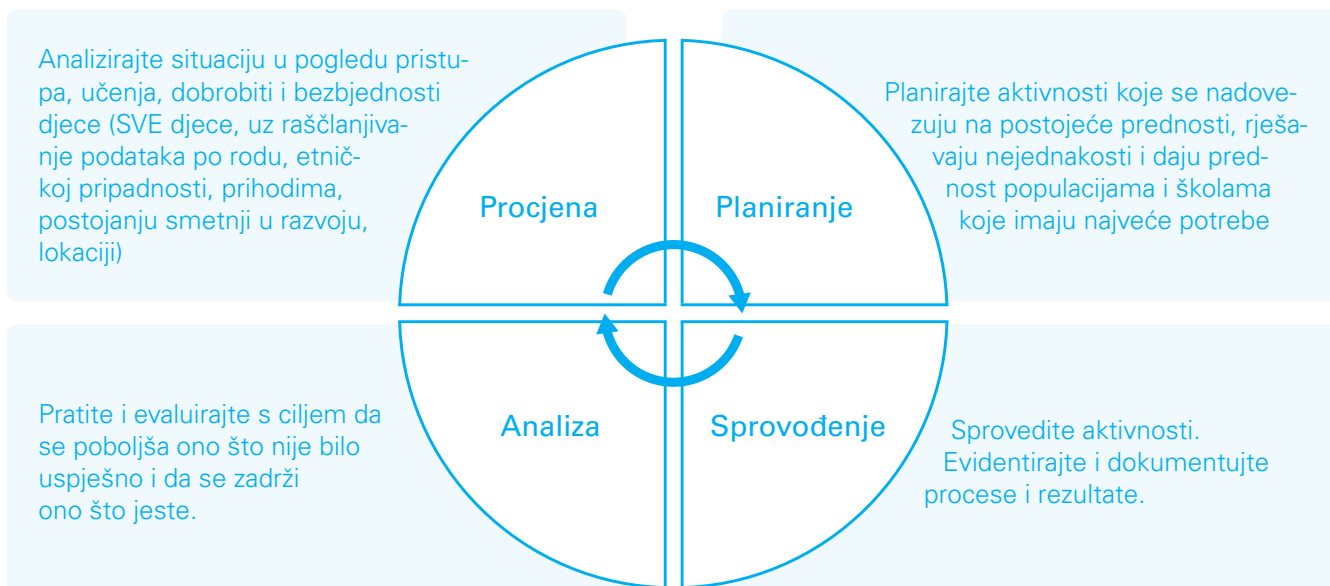
Slika 1: Principi planiranja u kontekstu neizvjesnosti

Iskoristiti priliku da se kroz oporavak dođe do unapređenja

Mada je pandemija u znatnoj mjeri poremetila kontinuitet obrazovanja i produbila nejednakosti, istovremeno je i pružila prilike za transformaciju pedagoških pristupa i školskog etosa: ukazala je nove načine nastave i učenja, nove načine komunikacije sa djecom i porodicama, kao i nove uloge sa ciljem unapređenja brige za dobrobit učenika.

Zemlje mogu mnogo dobiti od dosadašnjih kreativ-

nih odgovora na pandemiju u oblasti obrazovanja, kako na nivou škola, tako i na lokalnom i nacionalnom nivou. Stečena su vrijedna iskustva, izvučene vrijedne pouke koje mogu da posluže u procesima planiranja obrazovanja i reformi u godinama koje slijede. Tu priliku ne bi trebalo propustiti, a ona zahtijeva proces planiranja u kojem se stalno procjenjuje situacija, planira rješavanje nejednakosti, podstiče evidentiranje i dokumentovanje procesa i rezultata intervencija, te prate i evaluiraju prakse kako bi bile uspješnije i kako bi se sačuvale i nastavile prakse koje su se pokazale kao uspješne.

Slika 2: Planiranje u četiri koraka, za škole, lokalni i nacionalni nivo

PRVA OBLAST: PRISTUP OBRAZOVANJU

PITANJA KOJA SU ZNAČAJNA DA BI SE OBEZBIJEDILO DA SVA DJECA I SVI MLADI IMAJU PRISTUP OBRAZOVANJU

U ovom dijelu, izraz „pristup“ ima široko značenje i obuhvata sve aspekte upisa, sprečavanja ranog napuštanja školovanja i mjere podrške kako bi se djeca vratila obrazovanju i učestvovala u njemu. Elementi koji su specifični za učenje obrađeni su u okviru oblasti broj 2, naslovljene „Učenje.“

Foto: Duško Miljanić / UNICEF Crna Gora

GLAVNI RIZICI:

- Povećanje broja djece koja nijesu obuhvaćena školovanjem: djeca se ne upisuju u prvi razred, ne prelaze na sljedeći nivo obrazovanja, naročito u više razrede srednje škole, djeca napuštaju školovanje ili neformalno obrazovanje
- Rizici od ranog napuštanja školovanja za dječake i djevojčice: dječji i rani brakovi, bezbjedan pristup adekvatnoj sanitacionoj infrastrukturi, doprinos porodičnim prihodima, diskriminacija prilikom stupanja na tržište rada
- Troškovi obrazovanja spriječavaju porodice da djecu ponovo pošalju u škole; povećane razmjere dječjeg rada
- Strah roditelja i zajednice i oklijevanje da ponovo pošalju djecu u školu
- Digitalni jaz spriječava učešće marginalizovane djece u učenju na daljinu ili kombinovanom učenju
- Slabo praćenje redovnosti pohađanja; slabo praćenje učešća u prilikama za učenje

GLAVNE ŠANSE DA SE KROZ OPORAVAK DOĐE DO UNAPREĐENJA:

- Bolja identifikacija učenika koji nijesu obuhvaćeni školovanjem i u riziku su od ranog napuštanja školovanja
- Unapređenje informacionog sistema u cilju identifikovanja učenika koji ne pohađaju školovanje ili ga rano napuštaju, tako da se prilikom promjene škole, ciklusa obrazovanja ili prelaska iz formalnog ili neformalnog sistema aktiviraju sistemi za praćenje kretanja učenika i da se omogući dobijanje segregisanih i korisnih podataka (između ostalog za djecu migrante i izbjeglice, kao i za djecu sa smetnjama u razvoju)
- Omogućiti djeci prelaz iz institucija za smještaj u redovne škole
- Jačanje intervencija čiji je cilj sprečavanje ranog napuštanja školovanja
- Jačanje praksi vođenja slučaja, na nivou škole i na lokalnom nivou, za učenike u riziku od ranog napuštanja školovanja
- Jačanje komunikacije između škole i porodice i uključivanje roditelja u obrazovanje
- Uklanjanje finansijskih, administrativnih i drugih prepreka pristupu i učešću u obrazovanju
- Jačanje horizontalne i vertikalne koordinacije, uključujući koordinaciju između različitih sektora

Prioriteti u planiranju

Rok	Rezime ključnih prioriteta u planiranju
Kratkoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Identifikovanje učenika za koje postoji rizik da se neće (ponovno) upisati i da će rano napustiti školovanje • Odlučivanje o politikama i fazama ponovnog povratka u škole • Rad na prevazilaženju digitalnog jaza [<i>Više informacija o ovoj temi vidjeti u dijelu 2, naslovljenom „Učenje”</i>] • Rad s roditeljima i porodicama kako bi se podržao povratak u škole • Prilagodavanje podrške prelasku iz jednog ciklusa obrazovanja u drugi • Umreživanje škola radi razmjene dobrih praksi • Ocjenjivanje efekata krize na budžete za obrazovanje • Obezbeđivanje dodatnih sredstava za 2020. godinu i dodjela sredstava školama, regijama i učenicima koji su najteže pogođeni
Srednjoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Strategije za doček učenika i roditelja prilikom povratka u školu • Intervencije za sprečavanje ranog napuštanja školovanja: podrška pristupu, učenju i socio-emocionalnoj dobrobiti • Kontinuirano učešće roditelja i porodica • Povezivanje mladih koji nijesu obuhvaćeni školovanjem kroz programe koji nude drugu šansu i obuku za sticanje određenih vještina • Unapređenje informacionog i ostalih sistema za praćenje daljeg kretanja djeteta kroz obrazovanje
Dugoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Politike i ulaganja za prikupljanje pouzdanih i bolje raščlanjenih podataka kroz informacioni sistem obrazovanja, kao i kroz druge sistema za praćenje daljeg kretanja djeteta u obrazovnom sistemu • Unapređenje koordinacije između sektora sa ciljem da se podrži pristup obrazovanju i učešće onih koji su najviše marginalizovani • Sveobuhvatne politike i ulaganje u otklanjanje svih prepreka pristupu i učešću u obrazovanju za djecu iz najosjetljivijih kategorija, između ostalih za djecu sa smetnjama u razvoju • Unapređenje alternativnih i programa koji nude drugu šansu za sticanje obrazovanja

Pitanja koja su značajna da bi se obezbijedilo da sva djeca svi i adolescenti imaju pristup obrazovanju

Pitanja za razmatranje	Š	LO	OPV	NN	KR	SR	DR
Identifikovanje djece koja nisu obuhvaćena školovanjem i učenika koji su u riziku od ranog napuštanja školovanja							
Sistemi podataka							
Na koji način će se postojeći sistemi za identifikovanje djece koja nisu obuhvaćena školovanjem i učenika u riziku od ranog napuštanja školovanja (kroz informacijski sistem obrazovanja, sisteme za rano upozoravanje na nivou škole ili neki drugi sistem koji postoji) analizirati, prilagođavati i jačati kako bi škole i lokalni organi mogli da identifikuju svu djecu u riziku da se ne upišu ponovo u školu (ili koja nisu upisana) ili da napuste školovanje pošto se škole otvore, ili da ne učestvuju u učenju na daljinu ili onlajn putem?	◆	■	●	◆	■	■	
Koje će nove indikatore ti sistemi uvesti kako bi se obuhvatio širok raspon prediktora ranog napuštanja školovanja, uključujući neučestvovanje u učenju na daljinu ili kombinovanom učenju, rizike vezane za mentalno zdravlje i psihosocijalnu podršku, rizike vezane za zaštitu i ukupne socio-emocionalne rizike izazvane krizom zbog COVID-a-19?	◆			◆	■	■	
Kako će se vršiti trijangulacija podataka iz obrazovanja s podacima iz zdravstva, socijalnih usluga, podacima o mobilnosti porodica i podacima NVO, kako bi se osiguralo da sva djeca koja nisu obuhvaćena školovanjem budu identifikovana, uključujući djecu migrante i izbjeglice, kao i djecu sa smetnjama u razvoju?		■	●	◆	■	■	
Kako će se pratiti prelazak sa jednog nivoa obrazovanja na drugi prije početka nove školske godine?	◆		●	◆	■	■	
Kako će se pratiti promjena škole i kakve će se dalje aktivnosti preduzimati kako bi se postarali da djeca koja mijenjaju školu prije ponovnog otvaranja budu prepisana i da pohađaju novu školu?	◆		●	◆	■	■	
Kako će se, tokom perioda učenja na daljinu i kombinovanog učenja, prikupljati podaci o odsustvovanju s nastave, kako će se i koliko često o njima izvještavati?	◆		●	◆	■	■	
Kako će škole pratiti koliko se učenici aktivno uključuju tokom perioda učenja na daljinu i kombinovanog učenja? (Vidjeti i pitanja koja su značajna za drugu oblast: UČENJE.) Kako će škole saradivati s roditeljima, učenicima i sa NVO, u kontekstu u kome je to relevantno, na praćenju aktivnosti učenika, između ostalog kroz projekte, zadatke, dnevnike učenja na daljinu, kontakt jedan-na-jedan ili grupni kontakt s nastavnicima u učionici ili na daljinu? Koja će partnerstva s organizacijama civilnog društva biti neophodna da se podrži prikupljanje podataka o učešću u učenju na daljinu i u kombinovanom učenju?	◆		●	◆	■	■	
Kako će se svi gore navedeni podaci: <ul style="list-style-type: none"> objedinjavati na nivou škole, lokalnom i nacionalnom nivou, kako bi se identifikovali profili učenika koji su u riziku (naročito rizika u pogledu roda, smetnji u razvoju, uzrasta, marginalizacije, te geografskih područja), upotrijebiti kao podloga za utvrđivanje prioriteta oblasti, lokaliteta i škola za sprečavanje ranog napuštanja školovanja i rad na pružanju odgovora, upotrijebiti za nacionalne i lokalne intervencije i politike za djecu koja nisu obuhvaćena školovanjem i sprečavanje i reagovanje na rano napuštanje školovanja?	◆	■	●	◆	■	■	
Kako će se prikupljati dobre prakse u korišćenju sistema podataka i upotrebi raščlanjenih podataka, sa ciljem da potkrijepe izradu politika na nivou škole, lokalnom i nacionalnom nivou za: (i) identifikovanje djece koja nisu obuhvaćena školovanjem i djece u riziku od ranog napuštanja školovanja i za (ii) praćenje učenika prilikom prelaska s jednog nivoa obrazovanja na drugi?	◆	■	●	◆	■	■	■
Protokoli za identifikovanje djece koja su u riziku od napuštanja škole i djece koja nisu upisana u škole							
Ko će biti zadužen za identifikovanje djece koja nisu obuhvaćena školovanjem i mladih i učenika u riziku od ranog napuštanja školovanja?	◆	■	●	◆	■	■	■
Koji će se protokoli i procesi koristiti, prilagođavati ili kreirati za rad na slučajevima djece koja nisu obuhvaćena školovanjem ili učenika u riziku od ranog napuštanja školovanja? (Vidjeti i u nastavku, pod Vođenje slučaja.)	◆	■	●	◆	■	■	■
Koji će se protokoli koristiti kada djeca ne prelaze iz jednog ciklusa obrazovanja u drugi?	◆		●	◆	■	■	■
Koji će se protokoli uspostaviti da se osigura da sva djeca, čim dosegnu uzrast kada bi u septembru trebalo da krenu u školu, budu identifikovana, registrovana u školama i upisana u prvi razred?	◆	■	●	◆	■	■	■
Koji će se protokoli uspostaviti za ranjivu djecu, to jest djecu koja su sticala obrazovanje u ustanovama za smještaj, centrima za neformalno obrazovanje, centrima za zadržavanje i zdravstvenim ustanovama (bolnice, sanatorijumi)?							
Vođenje slučaja							
Ko će biti imenovan (pojedinci ili timovi) za kontakt s djecom i/ili učenicima koji se nisu vratili u školu ili su u visokom riziku od ranog napuštanja školovanja? Kakva će biti njihova uloga i odgovornosti?	◆	■	●		■	■	

Kako će se voditi pojedinačni slučajevi djece van školovanja ili u visokom riziku od ranog napuštanja školovanja? Koji protokoli će se koristiti? Kakva procjena potreba će se vršiti? Kakav će se plan praviti za ponovni upis ili zadržavanje u školi ?	◆	■	●		■	■	
Kako će se analizirati i prilagođavati postojeći mehanizmi upućivanja koji funkcioniraju između obrazovanja, zdravstva, socijalnih usluga i usluga zaštite, s ciljem da se pruži najbolji odgovor na efekte krize izazvane COVID-om-19 i na rizike od nepohađanja i ranog napuštanja školovanja?	◆	■	●	◆	■	■	
Na koji način će se pružiti podrška ranjivoj djeci, naročito djeci koja su prethodno sticala obrazovanje u ustanovama za smještaj, centrima za zadržavanje, centrima za neformalno obrazovanje ili zdravstvenim ustanovama, da se upišu u redovne škole?							
Kakva će se partnerstva uspostaviti s lokalnim organima, socijalnim uslugama, uslugama dječje zaštite, NVO, policijom, grupama na nivou zajednice i vodama zajednice, kako bi se stupilo u kontakt s učenicima koji se nijesu vratili u škole ili su u riziku od ranog napuštanja školovanja?	◆	■	●	◆	■	■	
Na koji način će se sve strane postarati da podrška koja se pruža bude konstruktivna i da ne dovede do stigmatizacije učenika i porodica?	◆	■	●		■	■	
Príprema za ponovno otvaranje škola i povratak u škole							
Proces odlučivanja (Vidjeti i u nastavku, oblast 4, na temu bezbjednih škola.)							
Kako će zemlje obezbijediti fleksibilnost prilikom odlučivanju o zatvaranju/ponovnom otvaranju škola i školskom kalendaru, na nacionalnom i lokalnom nivou, kako bi se odgovorilo na različite lokalne epidemiološke situacije?		■		◆	■	■	
Na koji način će se obezbijediti tijesna saradnja zdravstvenih i prosvjetnih organa u procesu odlučivanja?							
Na koji način će opsežne konsultacije - s lokalnim organima, školama, nastavnicima, sindikatima nastavnika, roditeljima, udruženjima roditelja, učenicima i učeničkim udruženjima, organizacijama osoba s invaliditetom, NVO koje rade s marginalizovanim grupama, uključujući romske NVO i grupe migranata i izbjeglica - poslužiti za potrebe donošenja odluka na nacionalnom i lokalnom nivou?	◆	■	●	◆	■	■	
Na koji način će se, prilikom odlučivanja na nacionalnom nivou, uzeti u obzir niz parametara za ponovno otvaranje škola:							
<ul style="list-style-type: none"> • zdravstveni parametri, • geografski parametri, • parametri uzrasta i razreda, tako da se prednost da djeci u nižim razredima i mladima koji te godine polažu eksterne ispite, • parametri vezani za lične okolnosti, tako da se prednost da djeci koja su najviše marginalizovana, naročito djeci sa smetnjama u razvoju kojoj je potreban pristup specijalnim uslugama, djeci koja žive u porodičnom okruženju koje nije podržavajuće, djeci koja imaju ograničen pristup učenju onlajn putem, • spremnost, volja i očekivanja roditelja i zajednice? 				◆	■	■	
Na koji način će se prilikom odlučivanja na lokalnom nivou o ponovnom otvaranju škola uzeti u obzir niz parametara:							
<ul style="list-style-type: none"> • nacionalne smjernice, • lokalni zdravstveni parametri, • dostupnost školske infrastrukture i sadržaja, • demografska situacija i socijalni profil lokaliteta, • spremnost, volja i očekivanja roditelja i zajednice? 	◆	■			■	■	
Proces komunikacije za potrebe obnavljanja kontakta, otvaranja i upisa							
Kako će se odluke o ponovnom otvaranju škola saopštavati na nacionalnom i lokalnom nivou, sa ciljem da se izbjegne stvaranje konfuzije među školama, roditeljima i učenicima?	◆	■		◆	■	■	
Koje će prirode i obima biti poruke kojima se pozivaju učenici, roditelji i zajednice da podrže uključivanje u učenje na daljinu i kombinovano učenje i ponovni upis? Kako će se prilikom upućivanja tih poruka uzeti u obzir rod, etnička pripadnost, jezik, kultura i smetnje u razvoju?	◆	■	●	◆	■	■	
Koje će konkretne informacije biti potrebno pružiti porodicama učenika koji u novoj školskoj godini kreću u prvi razred, srednju školu, više razrede srednje škole, tehničko i stručno obrazovanje, na univerzitet ili u neki alternativni obrazovni program?	◆	■	●	◆	■	■	
Koji će se kanali komunikacije i mediji koristiti da bi se osiguralo pružanje informacija na odgovarajućim jezicima, u pristupačnim formatima i prilagođenim potrebama zajednica i porodica koje su najviše marginalizovane?		■	●	◆	■	■	
Koja i kakva partnerstva će se uspostavljati s medijima i kompanijama za mobilnu telefoniju da bi se poboljšala uspješnost kampanja za informisanje?							

Koje će se aktivnosti na angažovanju zajednice realizovati i kroz koja partnerstva, s ciljem da se pomogne roditeljima, naročito pripadnicima zajednica koje su najviše marginalizovane, i učenicima, da bi razumijeli značaj nastavljanja procesa učenja i slanja djece u škole čim to bude moguće?	◆	■	●		■	■	
Koja partnerstva će se uspostaviti sa zdravstvenim radnicima (npr. patronažna služba, medijatori), socijalnim uslugama, NVO, vođama zajednice i grupama unutar zajednice (na pr. žene i grupe roditelja) kako bi se podržao blagovremeni upis u prvi razred, naročito kad su u pitanju marginalizovane porodice i porodice djece sa smetnjama u razvoju?		■	●	◆	■	■	
Koje će se mjere preduzeti da se spriječi stigmatizacija i diskriminacija ranjivih populacija, naročito migranata, izbjeglica i manjinskih populacija koje se mogu doživjeti kao „nosioci virusa“?		■	●	◆	■	■	
Strategije za uključivanje roditelja							
Koje će kanale komunikacije i mehanizme za uključivanje škole uspostaviti sa roditeljima (majkama i očevima) tokom perioda u kojem su škole zatvorene, tokom učenja na daljinu i kombinovanog učenja?	◆				■	■	
Koje će konkretne mehanizme za komunikaciju i uključivanje škole uspostaviti kad su u pitanju marginalizovane zajednice i roditelji sa kojima je teško uspostaviti kontakt, naročito pripadnici jezičkih manjina?					■	■	
Kako se dobre prakse za uključivanja roditelja u toku pandemije mogu iskoristiti da potkrijepe i ojačaju mehanizme redovne komunikacije između škola i porodica i tok povratnih informacija?	◆				■	■	■
Iz perspektive škola, koja pitanja će roditelji imati u vezi s ponovnim upisom ili promjenom škole i na koji način će se baviti tim pitanjima kroz diferencirane strategije za uključivanje roditelja?	◆				■	■	
Kakvu će ulogu imati udruženja roditelja/nastavnika u prenošenju informacija, uključivanju roditelja u odlučivanje, uspostavljanju kontakta s onima koji su najviše marginalizovani i formiranju roditeljskih grupa za podršku, uključujući tu, po potrebi, zasebne grupe majki i očeva?	◆		●		■	■	
Koje će nove ili šire uloge preuzeti školski medijatori (ili pedagoški asistenti, asistenti nastavnika ili medijatori iz lokalne zajednice) da se olakša komunikacija između škole i porodice, naročito kad su u pitanju marginalizovane grupe, grupe migranata i izbjeglica, roditelji sa kojima je teško uspostaviti kontakt i ranjive porodice?	◆	■	●	◆	■	■	
Koji će se procesi uspostaviti kako bi škole informisale roditelje o dostupnoj podršci za ublažavanje efekata pandemije COVID-a-19:							
<ul style="list-style-type: none"> • podrška ponovnom upisu (uklanjanje administrativnih prepreka, naknade, ekonomska podrška, školski obroci, školski prevoz, stipendije i druga socijalna pomoć itd.), • podrška učenju (naročito za učenike koji su u riziku da najviše propuste), • podrška mentalnom zdravlju (za učenike i porodice, uključujući podršku u borbi protiv rodno zasnovanog i nasilja u porodici)? 	◆	■		◆	■	■	
Podrška ponovnom upisu u škole i sprečavanje ranog napuštanja školovanja							
Intervencije na nivou škole [Dodatne informacije mogu se naći i u sklopu oblasti 3 na temu dobrobiti, kao i oblasti 4, na temu bezbjednih škola, naročito kad je u pitanju nasilje u školi i rodno zasnovano nasilje, sticanje vještina i menstrualno zdravlje i higijena.]							
Kako će škole održavati kontakt s učenicima tokom cijelog perioda učenja na daljinu ili kombinovanog učenja, između ostalog s učenicima koji nemaju pristup internetu ili telefonu?	◆				■	■	
Kako će se organizovati redovno praćenje napredovanja učenika, naročito onih koji su najviše marginalizovani i onih koji nemaju pristup telefonu i internetu?	◆				■	■	
Koje će mjere škola uvesti da bi podržala ponovni upis i spriječila rano napuštanje školovanja?							
Kako će se škola postarati da te mjere budu holističke, po potrebi rodno prilagođene, a da obuhvate:							
<ul style="list-style-type: none"> • podršku redovnom pohađanju, uklanjanje administrativnih prepreka, strategije za doček, podrška ishrani, psihosocijalna podrška (Vidjeti i oblast 3: Dobrobit.), • podršku učenju (Vidjeti i oblast 2: Učenje, između ostalog za podršku pristupu učenju na daljinu i kombinovanom učenju) • socio-emocionalnu podršku, • podršku mentalnom zdravlju i psihosocijalnu podršku (Vidjeti i oblast 3: Dobrobit i oblast 4: Zdravlje) 	◆				■	■	
Koje će mjere škola primijeniti prema svim učenicima/djeci (opšte/univerzalne intervencije)? Koje mjere će primijeniti prema određenim grupama učenika/djece (ciljane intervencije)? A koje prema konkretnim pojedincima za koje postoji visok rizik da se neće vratiti/rano napustiti školovanje (pojedinačne intervencije)?	◆				■	■	
Podsticaji							
Koji će konkretni podsticaji za ponovni upis u školu biti obezbijedjeni za ekonomski najugroženije djevojčice i dječake koji bi inače, zbog negativnog uticaja pandemije COVID-a-19 na ekonomiju, doprinosili porodičnim prihodima?		■		◆	■	■	
Kako bi se program podsticaja rasporedio na nivoe obaveznog i obrazovanja koje nije obavezno, tako da se djevojčice i dječaci podstaknu da nastave s obrazovanjem i obukom poslije devetog razreda?							

Kako se mogu povećati subvencije za predškolce, s ciljem da se postigne maksimalni upis od septembra, ukoliko to okolnosti dozvole?		■		◆	■	■	
Kojim mjerama će se osigurati da se neke od postojećih mjera, poput obustavljanja socijalne pomoći ako djeca odsustvuju iz škole, ukinu tokom faza učenja na daljinu i kombinovanog učenja?		■		◆	■	■	
Kako će se opšte mjere sigurnosti i mehanizmi socijalne zaštite prilagoditi da bi se podržale najsiromašnije porodice i porodice pogođene pandemijom COVID-a-19?				◆	■	■	
Kako će zvanični organi saradivati s preduzećima i gazdinstvima da se spriječe veće razmjere dječjeg rada i pruži finansijska pomoć djeci i porodicama kako bi se omogućilo da pohađaju škole i prate učenje na daljinu?		■	●	◆	■	■	
Kako će se nacionalni i lokalni organi postarati da se besplatni školski obroci i programi za ishranu realizuju tokom ljeta?		■		◆	■		
Školski prevoz							
Kako će se organizovati školski prevoz tokom perioda oporavka i tokom perioda kada škole budu radile po smjenama i/ili po naizmjeničnom rasporedu? Kako će se, po potrebi, revidirati rute i raspored autobusa? Kako će se prilagoditi politike naknada za prevoz i, po potrebi, ukidati plaćanje naknada?		■	●	◆	■	■	
Kako će se racionalno prilagoditi školski prevoz za učenike sa smetnjama u razvoju kada se škole ponovo otvore?		■	●	◆	■	■	
Kako će akteri od značaja za prevoz (zvanični organi, prevoznici, korisnici) učestvovati u odlučivanju o pitanjima školskog prevoza?		■	●	◆	■	■	
Podrška prelasku iz jednog ciklusa obrazovanja u drugi							
Kako će redovni programi za podršku prelasku iz jednog ciklusa obrazovanja u drugi (dani otvorenih vrata, sesije kada nastavnici, učenici i bivši učenici informišu nove generacije) da se prilagode pravilima fizičke distance i drugim mjerama zaštite i propisima?	◆				■		
Koji će se programi za pripremu za školu organizovati tokom ljeta da bi se pripremio upis djece u prvi razred, naročito djece iz zajednica koje su najviše marginalizovane?	◆	■	●	◆	■		
Kakva će fakultativna podrška učenju biti obezbijedena preko ljeta kako bi djeca nastavila da uče? Kako će se ti programi usmjeriti na učenike koji su najviše marginalizovani i koji su u riziku od ranog napuštanja školovanja i kako će se dati prednost tim učenicima?	◆	■	●	◆	■		
Kakva će se partnerstva uspostaviti ili ojačati da bi se, tokom ljeta, podržali učenici prilikom prelaska iz jednog ciklusa obrazovanja u drugi?	◆	■	●	◆	■		
Kako bi škole, centri za učenje na nivou zajednice, preduzeća, centri za zapošljavanje, akademska zajednica, studenti, ženske grupe, udruženja mladih i civilno društvo mogli da doprinesu ovim naporima, naročito kad su u pitanju učenici koji prelaze iz obaveznog u obrazovanje koje više nije obavezno?	◆	■	●	◆	■	■	
Koje će se strategije za upoznavanje i doček primijeniti u školama za potrebe prijema nove generacije (naročito kohorti prvaka i prve godine srednjih škola i programa koji ne spadaju u obavezno obrazovanje)?	◆		●	◆		■	
U kojoj mjeri će se u strategijama za upoznavanje i doček posvetiti pažnja podršci mentalnom zdravlju učenika? A kad su u pitanju najviše marginalizovana djeca, naročito učenici sa smetnjama u razvoju i oni iz tradicionalno diskriminiranih manjina?	◆		●	◆		■	
Alternativne putanje za sticanje obrazovanja							
Kako će se djeca koja nijesu obuhvaćena školovanjem i mladi koji su prešli starosnu granicu za obavezno obrazovanje povezati sa obrazovnim programima koji nude drugu šansu, programima za sticanje vještina ili budućim zaposlenjem?		■	●	◆		■	
Koji će se obrazovni programi koji nude drugu šansu uspostaviti (ako ne postoje), odnosno koji će se programi uspostaviti sa ciljem da se odgovori na eventualni porast broja djece van školovanja? Na koji način će se takvi programi planirati, sprovoditi i finansirati? Kroz koja partnerstva?		■	●	◆		■	
Šta će biti potrebno, u smislu propisa, protokola, planiranja i finansiranja, da bi se osiguralo prilagođavanje alternativnih putanja za sticanje obrazovanja pandemiji COVID-a-19?	◆	■	●	◆	■	■	■
Kakva će podrška postojati za učenike koji se sljedeće školske godine upisuju, a samostalno su učili ili su pohađali večernje kurseve?	◆	■	●	◆		■	
Da li će podrška biti holistička da bi obuhvatila: (i) redovno prisustvo (uklanjanje administrativnih prepreka i naknada), (ii) podršku učenju (iii) socio-emocionalno učenje (iv) mentalno zdravlje i psiho-socijalnu podršku (v) podršku trudnicama i mladim majkama (vi) podršku mladim roditeljima?	◆	■	●	◆		■	
Pružanje podrške kapacitetima nastavnika i škola (Više informacija o profesionalnim i finansijskim kapacitetima nastavnika sadrži oblast 2: Učenje)							

<p>Pružanje podrške profesionalnom razvoju nastavnika i ostalog školskog osoblja</p> <p>Kakve će se obuke i aktivnosti u cilju profesionalnog razvoja sprovoditi da bi se unaprijedili kapaciteti nastavnika i ostalog školskog osoblja (pedagoga, psihologa, direktora, medijatora, nastavnog osoblja za pomoć učenicima s posebnim potrebama u obrazovanju, asistenata u nastavi) na planu:</p> <ul style="list-style-type: none"> • strategija za komunikaciju s roditeljima i njihovo uključivanje, • sprečavanje ranog napuštanja školovanja? 			●	◆	■	■	
<p>Pružanje podrške školama</p> <p>Kako će se obučavati lokalni timovi, između ostalog zaposleni u lokalnim organima, socijalni radnici, policija, NVO i drugi relevantni akteri, da bi pratili slučajeve učenika koji po uzrastu treba da pohađaju obavezno obrazovanje, a ne vraćaju se u školu (ili u obrazovanje u širem smislu)?</p>		■	●	◆	■	■	
<p>Kakve će se smjernice pružiti školama u vezi sa praćenjem odsustvovanja tokom učenja na daljinu u vanrednim uslovima, učenja na daljinu i kombinovanog učenja?</p>			●	◆	■	■	
<p>Kakve će se smjernice pružiti školama u pogledu upisa ranjive djece, naročito djece koja su stekla formalno obrazovanje u ustanovama za smještaj, centrima za zadržavanje ili sličnim ustanovama?</p>							
<p>Koje će se izmjene zakonodavstva izvršiti kako bi se uklonile administrativne prepreke i dokaz o prethodnom obrazovanju pri (ponovnom) upisu?</p>				◆	■		
<p>Koja će dodatna sredstva biti pružena školama da se podrži ponovni upis i aktivnosti na sprečavanju ranog napuštanja škole (na pr. blok grantovi, troškovi komunikacije i transporta, troškovi školskih obroka, troškovi otvaranja škola tokom ljetnjeg raspusta itd)? <i>[Vidjeti i oblast 4: Bezbjedne škole]</i></p>				◆	■	■	
<p>Kako će se prikupljati i razmjenjivati sa školama i lokalnim organima primjeri dobre prakse u pružanju podrške ponovnom upisu, prelasku i sprečavanju ranog napuštanja školovanja?</p>	◆	■	●	◆	■	■	■
<p>Na koji način će se promovisati razmjena znanja i praksi između škola, lokalnih organa i regija?</p>	◆	■	●	◆	■	■	■
<p>Kako će zemlje ažurirati standarde kvaliteta obrazovanja da bi odrazile ulogu škola u identifikovanju i pružanju podrške učenicima koji su u riziku od ranog napuštanja školovanja?</p>				◆	■	■	
Monitoring, evaluacija i odgovornost							
<p>Kako će se vršiti evaluacija efekata krize na pristup obrazovanju, naročito u smislu:</p> <ul style="list-style-type: none"> • registrovanja po školama i upisa u prvi razred, • prelaska na dalje obrazovanje poslije srednjeg, programe stručnog obrazovanja, univerzitetske programe i druge oblike obuke mladih, • registrovanja i upisa u programe obaveznog obrazovanja koji se realizuju kroz večernje kurseve ili samostalno učenje, • upisa u alternativne obrazovne programe za adolescente i mlade i/ili njihove tražnje (programi koji nude drugu šansu ili večernji/programi samostalnog učenja), • broja djece koja nijesu obuhvaćena školovanjem i učenika u riziku od ranog napuštanja školovanja i profila grupa u riziku, • odsustvovanja iz škole? 		■	●	◆	■	■	■
<p>Kako će ove informacije potkrijepiti mjere za podršku upisu, povratku i prelasku?</p>							
<p>Kako će ove informacije doprinijeti budućem planiranju za vanredne situacije?</p>							
<p>Kako će se pratiti i evaluirati nacionalne politike i lokalne prakse u vezi sa zatvaranjem škola, ponovnim otvaranjem škola, podrškom ponovnom upisu i sprečavanjem ranog napuštanja školovanja?</p>	◆	■	●	◆		■	■
<p>Kako će ove informacije doprinijeti izradi politika za unapređenje pristupa i učešća u obrazovanju za svu djecu i mlade, naročito za one koji su najviše marginalizovani (djeca sa smetnjama u razvoju, iz etničkih i jezičkih manjina, migranti i izbjeglice, dječaci i djevojčice marginalizovani iz drugih razloga)?</p>				◆		■	■

DRUGA OBLAST: UČENJE

PITANJA KOJA SU ZNAČAJNA DA BI SE OBEZBIJEDILO DA SVA DJECA I SVI MLADI UČE

U ovom dijelu, izraz „učenje“ ima široko značenje i obuhvata sve aspekte nastave i učenja, ocjenjivanja i podrške socio-emocionalnom učenju. Elementi koji su specifični za mentalno zdravlje i psihosocijalnu podršku obrađeni su u sklopu oblasti broj 3, naslovljene „Dobrobit“. Elementi koji su specifični za pristup obrazovanju obrađeni SU u sklopu oblasti broj 1, naslovljene „Pristup“.

Foto: Duško Miljanić / UNICEF Crna Gora

GLAVNI RIZICI:

- Uticaj stresa i anksioznosti na koncentraciju i učenje
- Digitalni jaz, koji utiče na najveći broj učenika, naročito na one koji su ranjivi; rodni jaz, koji utiče na pristup tehnologiji
- Digitalne i pedagoške kompetencije nastavnika nijesu dovoljne da se u potpunosti realizuje učenje na daljinu i kombinovano učenje
- Propusti u učenju zbog prekida i dugih perioda tokom kojih su škole zatvorene
- Nedostatak podrške ili nedovoljno njegujuća okruženja za učenje kod kuće u najranjivijim domaćinstvima
- Diskriminacija učeničke generacije iz 2020. čiji su ispiti ili validacija sertifikata prilagođeni ili su otkazani
- Ograničeno razumijevanje i/ili primjena metodologija za formativno ocjenjivanje i kombinovanog učenja
- Dodatno finansijsko opterećenje nastavnika za nabavku IT opreme, pristup internetu i protok podataka

GLAVNE ŠANSE DA SE KROZ OPORAVAK DOĐE DO UNAPREĐENJA:

- Reformisanje nastavnih programa i politika ocjenjivanja kako bi odražavali nove prakse i individualizovane putanje učenja
- Transformisanje pedagoške prakse
- Izrada strategija za podršku inovativnom učenju
- Ugrađivanje socio-emocionalnih vještina u plan nastave
- Individualizovanje nastave
- Rješavanje digitalnog jaza (mjesto, prihodi, rod)
- Iskorišćavanje potencijala okruženja za učenje onlajn putem
- Veća uključenost roditelja u učenje

Prioriteti u planiranju

Rok	Rezime ključnih prioriteta u planiranju
Kratkoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Odluke o prelasku u sljedeći razred ili nivo obrazovanja, i o internim/eksternim ispitima • Izmjene školskog kalendara • Podrška roditeljima u planiranju i podršci učenju od kuće • Mobilisanje stručnjaka za učenje za rad na uputstvima i materijalima za obuku nastavnika • Obezbjedivanje IT uređaja i pristupa internetu za one koji su najviše marginalizovani
Srednjoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Procjena propuštenog u učenju • Prilagođavanje nastavnih programa • Razvijanje okruženja za učenje onlajn i kombinovano učenje • Profesionalni razvoj i podrška nastavnicima i stručnim službama u školama • Programi za podršku učenju namijenjeni učenicima • Uputstva za škole o nastavku učenja i praksama u ocjenjivanju • Upravljanje radnim opterećenjem nastavnika
Dugoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Uvođenje socio-emocionalnih vještina u nastavne programe, nastavu i učenje i školski etos i planiranje • Rješavanje pitanja digitalnog jaza • Transformisanje pedagoške prakse, uključujući primjenu kombinovanog učenja • Ocjena efekata zatvaranja škola tokom 2020. na učenje (raščlanjeni podaci)

Pitanja koja su značajna da bi se obezbijedilo inkluzivno i kvalitetno UČENJE za svu djecu sve i adolescente

Pitanja za razmatranje	Š	LO	OPV	NN	KR	SR	DR
Progresija, prelasci na sljedeći nivo i ispiti							
Progresija i prelazak na sljedeći nivo							
Koji će se pristup koristiti prilikom odlučivanja o progresiji učenika u sljedeći razred i prelaska na sljedeći nivo obrazovanja (automatski prelazak u sljedeći razred uz dopunske programe u sljedećoj školskoj godini, nastavak ocjenjivanja tokom preostalih mjeseci...)?				◆	■		
Da li će se smjericama obuhvatiti sve oblasti obrazovanja, uključujući tehničko i stručno, u kojima je moglo doći do prekida programa osposobljavanja za struku i programa za premošćavanje (između putanja, smjerova, neformalnog i formalnog obrazovanja)?				◆	■		
Da li će škole imati punu autonomiju da odlučuju o progresiji učenika i o prelasku na sljedeći nivo?							
Kojim će se mehanizmima obezbijediti da odluke o progresiji i prelasku na sljedeći nivo budu pravedne - na nivou učenika, škola i regija?				◆	■		
Ispiti							
Da li će se proces odlučivanja o ispitima u 2020. zasnovati na širokim konsultacijama s odgovarajućim ministarstvima (za visoko obrazovanje, tehničko i stručno obrazovanje i rad), školama, nastavnicima, sindikatima nastavnika, udruženjima roditelja, udruženjima učenika, organizacijama osoba s invaliditetom i NVO, univerzitetima i strukovnim udruženjima?				◆	■		
Ako se odustalo od ispita i ako su oni zamijenjeni kontinuiranim ocjenjivanjem i/ili ocjenama na osnovu procjene, kako će se obezbijediti pravičnost na nivou škola, regija i u odnosu na prethodne generacije učenika?	◆	●	◆	◆	■		
Ako se odustalo od veoma značajnih ispita u višim razredima srednje škole, da li će se učenicima pružiti prilika da na dobrovoljnoj osnovi obave simulaciju ispita, kako bi iskusili ispitnu situaciju u sklopu priprema za dalje obrazovanje, nakon srednjeg? Kako će se zemlje postarati da svi učenici, uključujući one koji su marginalizovani, mogu da ostvare pristup takvim šansama?	◆	●	◆	◆	■		
Ako su ispiti odloženi ili prilagođeni (ispiti od kuće, onlajn ili ispiti koji se istovremeno računaju kao prijemni za univerzitet), kako će se rješavati pitanja pristupa, pripremanja i pravičnosti, naročito kad su u pitanju ona djeca koja nijesu imala puni pristup prilikama za učenje na daljinu ili kombinovano učenje?	◆	●	◆	◆	■	■	
Ako su ispiti odloženi ili prilagođeni, kako će se planirati potreba za koordinacijom sa zdravstvenim organima i za fleksibilnošću u poštovanju fizičke distance i drugih mjera zaštite na ispitu?	◆	●	◆	◆	■	■	
Koje mjere će omogućiti djeci sa zdravstvenim problemima i hroničnim oboljenjima da polažu ispite u najboljim uslovima ili da dobiju pravedne alternative?		●	◆	◆	■	■	
Koje mjere će se preduzeti da se prepoznaju i ublaže efekti pandemije COVID-a-19 na dobrobit adolescenata prilikom ocjenjivanja na ispitima?		●	◆	◆	■	■	
Kako će poslodavci i sindikati svih profesija učestvovati u diskusijama na nacionalnom nivou o ispitima, dodjeli kvalifikacija i neformalnom priznavanju postignuća?				◆	■	■	
Kako će se na ispitima vezanim za tehničko i stručno obrazovanje osigurati ocjenjivanje praktičnih vještina na radu?				◆	■	■	
Kako će se izbjeći stigmatizacija generacije koja je trebalo da polaže ispite 2020. i kako će se zemlje postarati da poslodavci i univerziteti ne diskriminišu učenike?				◆		■	■
Kakva će se prilagođavanja izvršiti u pogledu sadržaja ispita u 2021. i 2022. da bi se uzelo u obzir ono što je propušteno u 2020?				◆		■	■
Kako će zemlje, naročito one koje imaju veoma značajne ispite, iskoristiti pouke izvučene iz prilagođavanja ili odustajanja od ispita da bi razmislile o mogućnostima za inovativno ocjenjivanje i sertifikaciju i nove nacionalne okvire za evaluaciju u budućnosti?				◆			■
Prelazak na rad							
Ako se odustalo od ispita, kakvi su dopunski programi obezbijedjeni učenicima s ciljem da sljedeće školske godine pređu sa školovanja na rad?							
Koji će se programi za podršku prelasku sa školovanja na rad (npr. coaching) obezbijediti mladima koji su završili obavezno ili srednje školovanje, naročito onima koji su najviše marginalizovani?	■	●	◆	◆	■	■	■
Na koji način će se gorepomenuti programi baviti rodno-diferenciranim preprekama prelasku sa školovanja na rad?							
Kakva će se partnerstva uspostaviti s centrima za profesionalno usmjeravanje i zapošljavanje s ciljem da se pruži takva podrška?							
Kako bi privatni sektor i stručnjaci specijalizovani za ovu oblast mogli da doprinesu, pro-bono ili drugačije?	■	●	◆	◆	■	■	■

Fleksibilno i pravedno ocjenjivanje učenja							
Praćenje aktivnog učešća u učenju							
Kako će se aktivno učešće u učenju pratiti u toku faza učenja na daljinu i kombinovanog učenja?	◆		●	◆	■	■	
Strategije ocjenjivanja							
Kako će se ocjenjivanje prilagoditi fazama učenja na daljinu i kombinovanog učenja? Kako će se ocjenjivanje prilagoditi kombinovanoj učionici, nastavi i učenju na daljinu i onlajn putem?	◆		●	◆	■	■	
Kako će se strategije ocjenjivanja uključiti u ukupni pristup nastavnika i škola učenju i kako će dovesti do maksimalne primjene raznovrsnih tehnika koje nastavnicima omogućavaju da diferenciraju nastavu i prilagode je različitoj djeci?	◆		●	◆	■	■	
Kako će se prednost dati metodologijama formativnog ocjenjivanja u toku faza učenja na daljinu i kombinovanog učenja tako da učenici u punoj mjeri imaju koristi od povratnih informacija koje im ukazuju šta sljedeće da uče?	◆		●	◆	■	■	
Kako će se u strategijama ocjenjivanja izbjeći stigmatizacija i stres za učenike različitih uzrasta, iz različitih sredina i različitih sposobnosti?	◆		●	◆	■	■	
U kojoj mjeri će se podsticati lepeza tehnika ocjenjivanja, uključujući formativno, samo-ocjenjivanje i vršnjačko ocjenjivanje?	◆		●	◆	■	■	
Kako će se postignuća u učenju dokumentovati, između ostalog kroz dnevnik učenja i portfolio učenika?	◆		●	◆	■	■	
Kako će se pouke izvučene iz praksi ocjenjivanja tokom učenja na daljinu i kombinovanog učenja iskoristiti za potrebe budućeg nastavnog programa i reformi ocjenjivanja, kao i za obuke nastavnika o ocjenjivanju vještina pismenosti i nastavnih praksi?				◆		■	■
Kako će se informacije dobijene iz različitih oblika ocjenjivanja objediniti sa ciljem da se razumije kako kriza uzrokovana COVID-om-19 utiče na učenje, kako bi se to iskoristilo za potrebe planiranja?	◆		●	◆		■	■
Ako su ispiti odloženi ili se od njih odustalo, kako će se efekti pandemije COVID-a-19 na učenje procjenjivati prilikom planiranja oporavka?	◆		●	◆	■	■	
Evaluacija učenja							
Kako će se tokom vremena na nacionalnom nivou evaluirati ono što je propušteno na planu učenja, da bi ta evaluacija poslužila za potrebe izrade obrazovne politike?				◆			
Kako će zemlje osigurati učešće u međunarodnim ocjenama učenja da bi ostvarile koristi od upoređivanja podataka i to, na dugoročnom planu, iskoristile u izradi politika?				◆			
Organizovanje nastave i učenja							
Akademski kalendar							
Kako će se izmijeniti akademski kalendar da bi se izašlo u susret različitim scenarijima na planu javnog zdravlja?				◆	■	■	■
Kako će se odlučivati o izmjenama školskog kalendara? Kako će se organizovati konsultacije sa nastavnicima, roditeljima, učenicima i organizacijama koje ih zastupaju (sindikati, strukovne organizacije, udruženja)?	◆	■	●	◆	■	■	■
Na koji način će prilagođavanja akademskog kalendara u narednih 6 do 18 mjeseci maksimalno pružiti priliku za dodatnu podršku učenju kad su u pitanju najmarginalizovaniji učenici?				◆	■	■	■
Podrška učenju							
Kako će se organizovati podrška učenju za učenike koji prelaze s jednog nivoa obrazovanja na drugi: (i) iz predškolskog u prvi razred (ii) iz nižeg u više srednje obrazovanje (iii) iz srednjeg u tercijarno obrazovanje?	◆		●	◆	■	■	
Kako će se organizovati podrška učenju za djecu i adolescentne dječake i djevojčice koji prelaze iz neformalnog u formalno obrazovanje ili iz ustanova za smještaj ili centara za zadržavanje u redovne škole?							
U kojoj mjeri će se podrška učenju pružena učenicima koji prelaze s jednog nivoa obrazovanja na drugi obezbijediti kroz kontinuum aktivnosti prije i poslije prelaska?	◆		●	◆	■	■	■

Na koji način će se podržati prelazak djece koja su najviše marginalizovana i učenika sa posebnim potrebama u obrazovanju?	◆		●	◆	■	■	■
Ako su predviđeni ljetnji programi za učenje, koji će uzrast, razred i učenici biti prioritetni?							
U kojoj mjeri će se prednost dati učenicima koji su najviše marginalizovani i učenicima nižih razreda, koji su manje samostalni u učenju i kojima je potrebna solidna podloga za učenje? Kako će se uzeti u obzir potrebe učenika za ljetnjim odmorom?	◆	■	●	◆	■		
Organizacija učenja prilikom ponovnog otvaranja škola							
Kako će se utvrđivati prioriteti, u odnosu na učenike koji se vraćaju u školu, u odlukama koje se tiču faznog ponovnog otvaranja škola i i različitih razreda?							
Kako će se zemlje postarati da marginalizovani učenici, učenici izloženi riziku od zlostavljanja i učenici koji su isključeni iz učenja na daljinu, učenja na daljinu u vanrednim uslovima i kombinovanog učenja u toku cjelokupnog trajanja krize budu prioritet za povratak u školu?	◆	■	●	◆	■	■	
Kako će planovi za kombinovano učenje tokom cijele pandemije odraziti različite potrebe učenika, zavisno od uzrasta, razreda, geografske lokacije, lične situacije (bilo da se odnose na COVID-19 ili na nešto drugo) i njihovu fizičku, socijalnu, psihološku i digitalnu spremnost za učenje?	◆		●	◆	■	■	
Koji će mehanizmi obezbijediti neometan prelazak svih učenika, a naročito onih koji su najviše marginalizovani, sa učenja na daljinu na kombinovano učenje?	◆		●	◆	■	■	
Koje će opcije biti na raspolaganju učenicima koji se iz nekog razloga ne vraćaju ili ne mogu da se vrate u školu ili uključe u aktivnosti kombinovanog učenja?	◆		●	◆	■	■	
Kako će se, od početka nove školske godine, kroz pristupe škole i nastavnika učenju ublažiti očekivani uticaj odluka o progresiji i prelasku?	◆		●	◆	■	■	
Nastava i učenje							
Nastavni program							
Kako će se odrediti prioriteti u nastavnom programu i kako će se on u novoj školskoj godini prilagoditi tako da se naglasak stavi na temeljne akademske i metakognitivne vještine?	◆		●	◆	■	■	
Kako će se prilagoditi nastavni program i modaliteti njegove realizacije da bi se ispunili ključni ciljevi učenja, naročito za početne razrede?							
Kako će se ministarstva i škole postarati da se u utvrđivanju prioriteta iz nastavnog programa ne zanemare potrebe učenika za rekreacijom, igrom, sportskim i kreativnim aktivnostima?	◆		●	◆	■	■	
Kako će se ministarstva, nacionalne agencije i škole postarati da materijali za nastavu i učenje budu dostupni svim učenicima, uključujući one sa smetnjama u razvoju, bez predrasuda u pogledu roda, rase, smetnji u razvoju, etničke pripadnosti, jezika i seksualne orijentacije i uz aktivno promovisanje socijalne inkluzije, tolerancije i mira?	◆		●	◆	■	■	
Kakva će koordinacija relevantnih aktera poslužiti za potrebe odlučivanja o prilagođavanju nastavnog programa?	◆		●	◆	■	■	
Ako se organizuju dopunski ili programi za nadoknađivanje gradiva, u kojoj mjeri će se zasnivati na načelima ubrzanog obrazovanja?	◆		●	◆	■	■	
Kako će pouke izvučene iz prilagođavanja nastavnog programa doprinijeti aktuelnim ili budućim reformama nastavnog programa?				◆		■	■
Izvođenje nastave							
Kako će izvođenje nastave u sklopu učenja na daljinu i kombinovanog učenja dati nastavnicima fleksibilnost da odstupe od nastavnog programa kako bi na najbolji način odgovorili na individualne potrebe učenika na planu učenja?	◆		●	◆	■	■	■
Kako će izvođenje nastave u sklopu učenja na daljinu i kombinovanog učenja dati prednost individualnim putanjama učenja zasnovanim na interesovanjima i potrebama učenika na planu učenja?	◆		●	◆	■	■	■
Kako će izvođenje nastave u sklopu učenja na daljinu i kombinovanog učenja pružiti učenicima socio-emocionalne vještine, uključujući vještine samostalnog usmjerenja u učenju i "učenja kako se uči"?	◆		●	◆	■	■	■
Kako će izvođenje nastave u sklopu učenja na daljinu i kombinovanog učenja podstaći principe kolaborativnog učenja među učenicima, razredima, odjeljenjima i školama?	◆		●	◆	■	■	■
Kako će izvođenje nastave u sklopu učenja na daljinu i kombinovanog učenja do maksimuma dovesti potencijal za vršnjačko učenje, preuzimanje odgovornosti za učenje u grupi, prilike za vršnjačko mentorstvo ili podučavanje, unutar istog i između različitih razreda?	◆		●	◆	■	■	■
Kako će se nastavni materijali za učenje na daljinu i kombinovano učenje, uključujući digitalne materijale, oslanjati na principe "univerzalnog okvira za učenje" - <i>Universal Design for Learning</i> ?	◆		●	◆	■	■	■
Kako će izvođenje nastave u sklopu učenja na daljinu i kombinovanog učenja usaditi socio-emocionalne vještine (samomotivacija, samoefikasnost, utvrđivanje ciljeva, komunikacija, vještine organizacije, vještine odlučivanja itd.)?	◆		●	◆	■	■	■

Kako će se odabrati tehnike zadavanja zadataka da bi nastavnici mogli da uštede vrijeme koje troše na davanje ocjena i iskoriste ga za davanje povratnih informacija i pojedinačnu podršku učenicima?	◆		●	◆	■	■	■
Kako će se izaći u susret učenicima sa smetnjama u razvoju kako bi ostvarili pristup materijalima za učenje na daljinu i kombinovano učenje?	◆		●	◆	■	■	■
Kako će izvođenje nastave u sklopu učenja na daljinu i kombinovanog učenja omogućiti da se "čuju glasovi učenika"?	◆				■	■	■
Kako će se prikupljati pouke o nastavnim i pedagoškim praksama u toku celokupnog oporavka od krize da bi se iskoristile za potrebe budućih reformi nastavnih programa i ocjenjivanja, za obuke nastavnika, nastavnih praksi i školskih praksi za podršku učenju?	◆		●	◆	■	■	■
Podučavanje na radu							
Kako će se organizovati podučavanje i učenje na radu u školama i/ili na radnim mjestima za učenike koji pohađaju programe tehničkog ili stručnog obrazovanja, neformalnog obrazovanja ili osposobljavanja za struku, ili programa za drugu šansu u obrazovanju?							
Učenje na daljinu i onlajn							
Prevazilaženje digitalnog jaza							
Kako će se proširiti pristup sve djece, a naročito one najviše marginalizovane, sredstvima za učenja na daljinu i onlajn putem?		■		◆	■	■	■
Kako će se proširiti pristup sredstvima za učenje na daljinu i onlajn putem da obuhvati sve nastavnike?							
Koja će partnerstva inicirati nacionalne i lokalne vlasti, među ministarstvima i između organizacija javnog i privatnog sektora, da bi osigurali kvalitetan širokopojasni internet za sve, uključujući i udaljena područja?		■		◆	■	■	■
Koji će se planovi na nacionalnom i lokalnom nivou baviti digitalnim jazom i uklanjati tehnološke i digitalne razlike među domaćinstvima, uključujući i rodni jaz?		■		◆	■	■	■
Kako će se dječaci i djevojčice štititi od digitalnih rizika i kako će se obezbijediti poštovanje njihove sigurnosti i privatnosti?	◆			◆	■	■	■
Kako će se škole i lokalne prosvjetne vlasti štititi od digitalnih rizika i neovlašćene upotrebe podataka?	◆			◆	■	■	■
Koje strategije, koja partnerstva i finansijska ulaganja će se obezbijediti da se unaprijede okruženja za onlajn učenje i digitalni pedagoški resursi koji su potpuno dostupni svim učenicima, koji omogućavaju kolaborativno učenje i promovišu individualne putanje učenja?				◆	■	■	■
Razvijanje okruženja za učenje onlajn putem							
Kako će se okruženja za onlajn učenje i strategije kombinovanog učenja postaviti kao prioriteta, planirati i razvijati u sklopu priprema za novu školsku godinu?	◆		●	◆	■	■	■
Koji će se standardi usvojiti da se obezbijedi da hardver, softver i digitalni sadržaji koji se odaberu ili razvijaju u toku faze oporavka i nakon toga budu u potpunosti dostupni svim učenicima, bez obzira na jezik, smetnje u razvoju ili obrazovnu ustanovu (na pr. centri za zadržavanje, sanatorijumi...)?	◆			◆	■	■	■
Koje strategije, koja partnerstva i finansijska ulaganja će podržati razvoj i demokratizaciju asistivnih tehnologija i uređaja za učenike sa smetnjama u razvoju?	◆	■	●	◆	■	■	■
Kako će zemlje iskoristiti inovacije u tehnologijama za učenje i potencijalne otvorene izvore u sferi obrazovanja da bi unaprijedile izvođenje nastave kroz pristupe kombinovanog učenja u budućnosti?	◆		●	◆	■	■	■
Kako će se prikupljati najbolje prakse u digitalnim komunikacijama i učenju, uključujući kolaborativno učenje, s ciljem da posluže za potrebe budućih reformi nastavnih programa?	◆				■	■	■
Koje će mjere garantovati da orijentacija na učenje na daljinu i onlajn putem ne otežava fizički i socio-emocionalni razvoj i da ljudska fizička interakcija ostane srž iskustva učenika?	◆		●	◆	■	■	■
Kako će se razvijati digitalne vještine dječaka i djevojčica, shodno uzrastu, ciklusu obrazovanja i sposobnostima, da bi se podržalo njihovo učešće u nastavi koja se izvodi na daljinu i onlajn putem?	◆			◆	■	■	■
Kakav će odraz razvoja učenja na daljinu i kombinovanog učenja imati na politike? Koji će politike, standardi i smjernice biti neophodni u vezi s okruženjem za učenje onlajn putem i izrade sadržaja?				◆	■	■	■
Uključivanje roditelja i zajednice							
Kako će se održavati kontakt s porodicama, naročito marginalizovanim, tokom cjelokupnog trajanja učenja na daljinu i kombinovanog učenja?	◆		●		■	■	
Kakvi će se resursi kreirati za roditelje da bi im se pomoglo da podrže obrazovanje djece kod kuće kroz učenje na daljinu i kombinovano učenje?	◆		●	◆	■	■	■
Kako će se tačnim i dostupnim informacijama ublažiti potencijalna zabrinutost roditelja zbog toga što djeca sve više vremena provode pred ekranima?	◆		●	◆	■	■	■

Kako će se ovi resursi prilagoditi različitim potrebama raznih grupa, u smislu sadržaja, jezika i medija? Da li će se namjenski pripremati resursi za roditelje učenika sa smetnjama u razvoju ili onih s posebnim potrebama u obrazovanju, da bi se osiguralo da sva djeca mogu da pohađaju i učestvuju u aktivnostima učenja na daljinu i kombinovanog učenja?	◆		●	◆	■	■	■
Koje će se mreže i partnerstva aktivirati ili uspostaviti na nacionalnom i lokalnom nivou da bi se podržala uključenost marginalizovanih porodica u učenje djece i roditelja učenika sa smetnjama u razvoju ili posebnim potrebama u obrazovanju?	◆	■	●	◆	■	■	■
Kako će se veća uloga roditelja u učenju djece iskoristiti za potrebe budućih strategija za uključivanje roditelja?	◆		●		■	■	■
Kako će se pokrenuti učešće zajednice i održavati nivo učešća za potrebe organizovanja učenja i podrške izvan sati provedenih u školi (klubovi za izradu domaćih zadataka, programi poslije škole koji kombinuju učenje, sportove i razvijanje vještina itd)?	◆	■	●		■	■	■
Na koji način će se stalno pratiti iskustva, mišljenja, bojazni i očekivanja roditelja? Koji će mehanizmi biti uspostavljeni za razmjenu povratnih informacija između roditelja, škola i donosilaca odluka u obrazovanju?	◆	■	●	◆	■	■	■
Kapaciteti nastavnika i škola							
Profesionalni razvoj nastavnika i drugog školskog osoblja							
Kako će se nastavnici obučavati i kako će im se pružiti podrška u ključnim elementima faze oporavka obrazovanja, naročito sljedećim:							
<ul style="list-style-type: none"> pedagoški principi i vještine koje će im omogućiti da izvode individualizovanu i diferenciranu nastavu i rade sa grupama učenika koji se podučavaju putem različitih ili kombinovanih načina izvođenja nastave, procjena propuštenog u učenju i naročito metodologije formativnog ocjenjivanja, učenje na daljinu i kombinovano učenje i kombinovanje učionica i digitalnih okruženja za učenje, rad u odnosu na različitost i heterogenost na planu učenja, podrška razvoju socio-emocionalnih vještina kod učenika, digitalne kompetencije, dobrobit i pitanja mentalnog zdravlja učenika (<i>Za više detalja vidjeti oblast 3: Dobrobit?</i>) 	◆		●	◆	■	■	■
Kako će se obučiti školski stručnjaci za podršku (pedagozi, socijalni pedagozi, nastavno osoblje za pomoć učenicima sa posebnim potrebama u obrazovanju, psiholozi) na teme: svojih uloga i odgovornosti, rada sa nastavnicima i pružanja podrške nastavnicima, metodologija za podršku učenju i uključivanja porodice u učenje djece?	◆		●	◆	■	■	■
Koji će se inovativni mehanizmi podrške, poput mentorstva, školskih mreža, onlajn zajednica praktičara ili učenja onlajn, koristiti da se obezbijedi blagovremena i stalna podrška nastavnicima?	◆		●	◆	■	■	■
Kakve će se smjernice u pogledu nastavnog programa, pedagoške i druge metodološke smjernice, alati i resursi pružiti nastavnicima i kako?							
U kojoj mjeri će smjernice upoznati nastavnike sa neophodnim pedagoškim i principima ocjenjivanja koji će im omogućiti da realizuju individualno i diferencirano učenje?	◆		●	◆	■	■	■
Kako će se metodološkim smjernicama uputiti na prioritete na planu pismenosti i računanja i specifične potrebe učenika nižih razreda?							
Kako će zemlje ažurirati profesionalni standard za nastavnike da bi se uvažila potreba za digitalnim vještinama, vještinama učenja na daljinu i onlajn i vještinama kreiranja individualnih kombinovanih putanja učenja za učenike?				◆		■	■
Kadrovska i finansijska podrška školama							
Kakve će implikacije po ljudske resurse (opterećenje itd.) imati periodi učenja na daljinu i kombinovanog učenja, kao i djelimično otvaranje škola, kad je riječ o svim kategorijama školskog osoblja (nastavnici, direktori, pomoćno osoblje)?							
Kakvi će se planovi za ublažavanje donijeti da bi se zaštitila prava nastavnika i drugog obrazovnog kadra?	◆		●	◆	■	■	■
Da li će biti potrebno pripremiti neke sheme kompenzacije?							
Na koji način će se podržati nastavnici – finansijski ili dodjelom telefona, kredita za protok podataka i tehnoloških uređaja za rad od kuće i održavanje kontakta s učenicima i njihovim porodicama?				◆	■	■	■
Kakva će uputstva dobiti škole u vezi s učenjem na daljinu i kombinovanim učenjem, učenjem onlajn i planiranjem oporavka učenja?			●	◆	■	■	■
Na koji način će se prikupljati dobre prakse na temu učenja na daljinu i kombinovanog učenja, učenja onlajn i oporavka učenja i razmjenjivati sa školama i lokalnim organima?	◆		●	◆	■	■	■
Koja će finansijska sredstva biti dodijeljena školama za dodatnu podršku učenju marginalizovanih učenika, učenika koji nijesu bili u mogućnosti da prate učenje na daljinu i kombinovano učenje i učenika sa smetnjama u razvoju?				◆	■	■	■
Na kojim partnerstvima će se raditi, s univerzitetima i organizatorima obuke nastavnika, da se mobilišu stručna znanja za rad na nastavnim programima, materijalima za nastavu i učenje, alatima za ocjenjivanje, paketima materijala za obuku nastavnika i pruži direktna podrška nastavnicima i školama?			●	◆	■	■	■

OBLAST 3: DOBROBIT

PITANJA KOJA SU ZNAČAJNA DA BI SE OBEZBIJEDILA DOBROBIT UČENIKA, RODITELJA I ŠKOLSKOG OSOBLJA

U ovom dijelu izraz „dobrobit“ se shvata u širem smislu i obuhvata sve aspekte mentalnog zdravlja i psihosocijalne podrške. Elementi koji su specifični za socio-emocionalno učenje obrađeni su u sklopu oblasti 2, naslovljene „Učenje“.

Foto: Duško Miljanić / UNICEF Crna Gora

GLAVNI RIZICI:

- Djeca, roditelji i nastavnici ne posjeduju vještine da se izbore sa situacijom i da postignu otpornost na krizu
- Djeca pogođena anksioznošću i stresom ne mogu da regulišu ponašanje ili da se izbore sa emocijama
- Rizici koji se tiču zaštite ranjive djece u domovima u kojima su izložena nasilju i zlostavljanju, kao i djece migranata i izbjeglica
- Zaštita zaposlenih u obrazovanju od rodno zasnovanog i nasilja u porodici
- Mladi koji se pridružuju svijetu rada suočavaju se s recesijom i visokim stopama nezaposlenosti
- Roditelji nijesu u mogućnosti da uspostave kontakt sa socijalnim službama i drugim servisima za podršku; oskudica hrane
- Sistemi za upućivanje ne funkcionišu
- Premor/sagorijevanje nastavnog kadra na poslu (burn-out)

GLAVNE ŠANSE DA SE KROZ OBNOVU I OPORAVAK POSTIGNE UNAPREĐENJE:

- Jasnija uloga škola u mreži socijalnih usluga na nivou zajednice: uloga u razmjeni informacija, identifikovanju porodica u stanju potrebe, identifikovanju pojedinaca u riziku
- Povećanje broja i profesionalizacija stručnjaka za mentalno zdravlje i psihosocijalnu podršku u školama (školski psiholozi, socijalni radnici itd.)
- Bolje intervencije na planu mentalnog zdravlja i psihosocijalne podršku i usluge u školama, ugrađene u pristup „cjelovitih škola“
- Unapređenje dobrobiti školskog osoblja, prepoznavanje rizika od sagorijevanja na poslu i razvoj vještina za prevazilaženje stresa i osnaživanje/postizanje veće otpornosti
- Jačanje međusektorske saradnje između obrazovanja, zdravstva, socijalnih usluga i usluga zaštite

Prioriteti u planiranju

Rok	Rezime ključnih prioriteta u planiranju
Kratkoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Identifikovanje i upućivanje učenika i porodica u riziku • Podrška dobrobiti učenika koji su najviše marginalizovani, na daljinu, u vanrednim uslovima • Podrška dobrobiti roditelja • Upravljanje radnim opterećenjem nastavnika i podrška njihovoj dobrobiti • Kontinuitet u isplati zarada zaposlenima u obrazovanju • Progresivno ponovno uspostavljanje osnovnih usluga, uključujući alternative za obrok u školi
Srednjoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Procjena potreba na planu dobrobiti učenika i zaposlenih • Pristup „cjelovite škole“ na planu mentalnog zdravlja i psihosocijalne podrške • Finansiranje dodatne podrške mentalnom zdravlju i psiho-socijalne podrške u školama • Profesionalni razvoj nastavnika u vezi s mentalnim zdravljem i psiho-socijalnom podrškom • Međusektorska koordinacija u cilju podrške mentalnom zdravlju i psiho-socijalnoj podršci • Prevencija sagorijevanja nastavnika na poslu • Podrška roditeljima
Dugoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Politike i ulaganja u redovno adekvatno pružanje podrške mentalnom zdravlju i psihosocijalne podrške u školama • Standardi kvaliteta obrazovanja obuhvataju mentalno zdravlje i psihosocijalnu podršku • Integrisanje podrške mentalnom zdravlju i psihosocijalne podrške u inicijalnu i obuku nastavnika na poslu • Evaluacija dugoročnih efekata zatvaranja škola i krize zbog COVID-a-19 na dobrobit učenika i zaposlenih

Pitanja koja su značajna za obezbjeđivanje dobrobiti djece i adolescenata, roditelja i školskog osoblja

Pitanja za razmatranje	Š	LO	OPV	NN	KR	SR	DR
Identifikovanje i upućivanje učenika, porodica i nastavnika u riziku							
Kako će se, dok su škole zatvorene, identifikovati učenici i porodice izloženi fizičkim (uključujući tu rizik od gladi, zdravstvene rizike i rizike od rodno zasnovanog i nasilja u porodici), socio-emocionalnim i rizicima na planu zaštite? Kako će se oni identifikovati kada se škole ponovo otvore?	◆			◆	■	■	
Koje će mehanizme biti potrebno kreirati ili izmijeniti za upućivanje učenika i porodica na usluge na nivou škole i/ili usluge u profesionalnoj zajednici (socijalne usluge, usluge na planu mentalnog zdravlja, usluge dječje zaštite, usluge u borbi protiv rodno-zasnovanog i nasilja u porodici)?		■	●	◆	■	■	
Kako će se utvrđivati socio-emocionalne potrebe nastavnika u periodima učenja na daljinu i kombinovanog učenja?	◆		●		■	■	
Koji će mehanizmi postojati za upućivanje nastavnika i školskog osoblja koji budu pokazivali znake sagorijevanja na poslu?	◆	■	●		■	■	
Podrška učenicima							
Koje će aktivnosti za podršku fizičkoj i socio-emocionalnoj dobrobiti škole omogućiti učenicima tokom perioda u kojem su zatvorene (osnivanje vršnjačkih grupa, kontakt jedan-na-jedan s nastavnicima, razmjena materijala i radnih svesaka, razmjena informacija sa roditeljima o tome kako ostvariti pristup podršci koju pruža vlada, između ostalog bankama hrane itd.)? A nakon što se škole ponovo otvore?	◆		●	◆	■	■	■
Koje će se socio-emocionalne vještine smatrati prioriternim za intervencije podrške (npr. praćenje dnevnih uobičajenih aktivnosti, jačanje otpornosti, izlaženje na kraj s emocijama i stresom, neizvjesnošću i sl.)?	◆		●		■	■	
Koje će usluge podrške socio-emocionalnoj dobrobiti učenika škole omogućiti tokom perioda u kojem su zatvorene (na pr. rad sa školskim psihologom na daljinu)? A kada se škole ponovo otvore (npr. školski obroci, psihološka podrška)?	◆		●	◆	■	■	■
Kako će škole podizati nivo svijesti kod učenika o socio-emocionalnim i pitanjima mentalnog zdravlja i podsticati učenike da traže podršku od škole i izvan škole na način koji ne dovodi do stigmatizacije?	◆				■	■	
Kako će škole određivati učenike koji su prioritet za ciljanu socio-emocionalnu podršku prema uzrastu, smetnjama u razvoju, ličnim i porodičnim okolnostima, nivou obrazovanja (npr. učenici koji prelaze na drugi nivo obrazovanja, u drugu školu, zapošljavaju se, djevojčice u riziku od sklapanja ranih brakova)?	◆				■	■	
Koje će se strategije osmisliti kako bi svi učenici, uključujući one koji su najviše marginalizovani, mogli da imaju koristi od školskih intervencija i usluga bez stigmatizacije? Na koji način će se to pratiti?	◆				■	■	
Kako će se škole postarati da socio-emocionalna i podrška na planu mentalnog zdravlja bude ugrađena u pristup „kompletne škole“, između ostalog nakon ponovnog otvaranja škola, a da obuhvati (i) uključivanje socio-emocionalnog učenja u nastavni program/školu, nastavne prakse i vannastavne aktivnosti, (ii) obezbjeđivanje bezbjednog i podržavajućeg školskog okruženja (intervencije i podrške), i (iii) obezbjeđivanje pozitivne klime u školi (pozitivni vršnjački odnosi, otvorena komunikacija između učenika i osoblja, prevencija nasilja, učešće učenika u odlučivanju)?	◆		●	◆	■	■	■
Na koji način će se podizati nivo svijesti učenika i porodica o dostupnim profesionalnim psihosocijalnim uslugama na nivou zajednice za vrijeme dok su škole zatvorene? A nakon ponovnog otvaranja škola?	◆	■	●		■	■	
Podrška roditeljima							
Kako će se roditelji podsticati i podržavati da obezbijede socio-emocionalno podržavajuće okruženje za svoju djecu za vrijeme učenja na daljinu/od kuće?	◆	■	●	◆	■	■	
Kako će se podržati fizička i socio-emocionalna dobrobit roditelja za vrijeme učenja na daljinu/od kuće? A nakon ponovnog otvaranja škola?	◆	■	●		■	■	
Kako će se rješavati rizici od rodno-zasnovanog i nasilja u porodici?	◆	■	●		■	■	
Koji će se resursi pružiti roditeljima kako bi se podržala njihova socio-emocionalna dobrobit za vrijeme učenja na daljinu/od kuće i kombinovanog učenja?	◆	■	●	◆	■	■	
U kojoj mjeri će se resursi obezbijediti na različitim jezicima, putem različitih medija i kanala komunikacija, da bi se postaralo da se dode do svih porodica, uključujući one koje su najviše marginalizovane?	◆	■	●	◆	■	■	
Na kojim partnerstvima će se raditi na nacionalnom nivou (npr. nacionalna telefonska linija, nacionalne WhatsApp grupe) ili lokalnom nivou (npr. podrška na daljinu NVO i grupa iz zajednice, lokalne WhatsApp grupe) da se podrži socio-emocionalna dobrobit roditelja za vrijeme učenja na daljinu /od kuće i kombinovanog učenja, naročito kad su u pitanju marginalizovani roditelji i porodice djece sa smetnjama u razvoju?		■	●	◆	■	■	

Podrška nastavnicima						
Podržavajuće radno okruženje						
Koje će strategije škole usvojiti da obezbijede podržavajuće radno okruženje i socio-emocionalnu podršku za nastavnike i školsko osoblje tokom cjelokupnog trajanja faza u kojima su škole zatvorene ili se radi na oporavku obrazovanja?	◆				■	■
Kako će se rješavati periodi kada je najviše zaposlenih odsutno zbog COVID-a-19 ili porodičnih obaveza, da bi ostali nastavnici i drugo osoblje imali radno opterećenje koje mogu da izdrže?					■	■
Koji će mehanizmi i garancije poslužiti da se osigura da nastavnici i školsko osoblje i dalje budu plaćeni tokom cjelokupnih perioda prekida obrazovanja?		■	●	◆	■	■
Koji će mehanizmi i garancije postojati da bi se upravljalo radnim opterećenjem nastavnika i školskog osoblja i obezbijedila adekvatna naknada za dodatni rad?	◆		●	◆	■	■
Na kojim partnerstvima aktera iz oblasti obrazovanja i zdravstva će se raditi sa ciljem: (i) podizanja nivoa svijesti o znacima lošeg mentalnog zdravlja i sagorijevanja na poslu, (ii) kreiranja i distribuiranja materijala za unapređenje socio-emocionalne dobrobiti, mentalnog zdravlja i prevencije sagorijevanja na poslu (iii) realizovanja aktivnosti na prevenciji sagorijevanja na poslu i (iv) pojačanog pružanja usluga psiho-socijalne podrške za zaposlene u obrazovanju?		■	●	◆	■	■
Profesionalni razvoj nastavnika i stručnih službi u školama						
Kako će se podržati profesionalni razvoj nastavnika i stručnih službi u školama na temu:						
<ul style="list-style-type: none"> • mentalnog zdravlja i psiho-socijalnih potreba - učenika, roditelja, kolega i sopstvenih, • identifikovanja i upućivanja u slučaju rizika po mentalno zdravlje i psihosocijalnih rizika kod učenika, roditelja i kolega, • psiho-socijalne podrške za učenike, roditelje i kolege, • nasilja i zlostavljanja, uključujući nasilje u porodici i rodno zasnovano nasilje? 			●	◆	■	■
Podrška školama						
Kako će ministarstva i agencije iz sektora obrazovanja, zdravstva, socijalnih usluga i dječje zaštite saradivati na analizi, mijenjanju i razmjeni protokola i mehanizama za upućivanja povezana s rizicima na planu dječje zaštite, socijalne zaštite i mentalnog zdravlja?	◆	■	●	◆	■	■
Kako će zaposleni u obrazovanju, socijalni radnici i osoblje koje se bavi mentalnim zdravljem saradivati u pružanju podrške djeci koja doživljavaju anksioznost, stres, socijalnu izolaciju i druge probleme?	◆	■			■	■
Kako će zemlje ažurirati standard kvaliteta obrazovanja kako bi on odražavao ulogu škola u identifikovanju potreba učenika na planu mentalnog zdravlja i psiho-socijalnih potreba i pružanju podrške? A u identifikovanju i pružanju podrške mentalnom zdravlju i psihosocijalnim potrebama nastavnika i školskog osoblja?				◆		■
Kako će se planirati, finansirati i podržati povećanje obima usluga psihosocijalne podrške učenicima i zaposlenima u obrazovanju?	◆	■	●	◆	■	■
Na kojim partnerstvima s univerzitetima i strukovnim udruženjima psihologa, trenera i drugih srodnih profesija će se raditi sa ciljem da se mobilišu stručna znanja za izradu programa, paketa za obuku i pružanje direktne podrške školi i djeci?	◆	■	●	◆	■	■
Kako će se zemlje postarati da škole ubuduće imaju adekvatan kadar koji radi u školi ili da imaju dovoljno pristupa stručnjacima kakvi su školski psiholozi i školski socijalni radnici, koji mogu da pruže sveobuhvatnu podršku mentalnom zdravlju i psiho-socijalnu podršku učenicima tokom cijele godine?				◆		■
Kako će se zemlje postarati da podrška mentalnom zdravlju i psihosocijalna podrška budu uključene u inicijalnu i obuku nastavnika na poslu?				◆		■
Monitoring, evaluacija i odgovornost						
Kako će se evaluirati efekti pandemije COVID-a-19 na mentalno zdravlje učenika, naročito onih koji su najviše marginalizovani i najranjiviji?				◆		■
Na koji način će ove informacije doprinijeti izradi politika za unapređenje podrške mentalnom zdravlju djece i mladih, naročito onih najviše marginalizovanih, u školama i zajednicama?				◆		■

OBLAST 4: BEZBJEDNE ŠKOLE

PITANJA KOJA SU ZNAČAJNA ZA BEZBJEDNE ŠKOLE

U ovom dijelu, izraz „bezbjedne škole” odnosi se na mjere kojima se omogućava bezbjedan rad škola u skladu s nacionalnim uputstvima. Pitanja koja su ovdje navedena odnose se i na okruženja u kojima se odvija neformalno obrazovanje.

Foto: Duško Miljanić / UNICEF Crna Gora

GLAVNI RIZICI:

- Prenošenje COVID-a-19 među učenicima i nastavnicima
- Stigmatizacija i diskriminacija učenika i osoblja inficiranih virusom, naročito marginalizovanih učenika
- Škole loše opremljene i loše pripremljene za ponovno otvaranje i za blagovremeni odgovor na nove zahtjeve vezane za zdravlje i bezbjednost
- Nedostatak bezbjednog pristupa odgovarajućim i bezbjednim sanitarnim uslovima za djevojčice
- Nedovoljna sredstva za poštovanje nacionalnih zdravstvenih uputstava i propisa
- Roditelji i učenici nemaju povjerenja u bezbjednost škola
- Slab kapacitet zdravstvenih ustanova za adekvatno praćenje škola

GLAVNE ŠANSE DA SE KROZ OBNOVU DOĐE DO UNAPREĐENJA:

- Škole s boljim pristupom vodosnabdijevanju i kanalizaciji, s opremom koja omogućava praktikovanje lične higijene
- Jačanje učešća roditelja u procesima planiranja u školama
- Jačanje uloge učenika u širenju poruka na temu zdravlja

Prioriteti u planiranju

Rok	Rezime ključnih prioriteta u planiranju
Kratkoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Pristup objektima, prostorima i finansijske potrebe škola u pogledu vodosnabdijevanja, kanalizacije i opreme za ličnu higijenu • Procjena uvjerenja roditelja, nastavnika i učenika u vezi s COVID-om-19 da bi se pripremile odgovarajuće poruke • Priprema nacionalnih uputstava za podršku školama • Školsko planiranje, protokoli i uputstva • Konsultacije s roditeljima • Praćenje stepena spremnosti škola • Prenošnje poruka u vezi sa zdravljem • Isplata sredstava školama za potrebe vodosnabdijevanja, kanalizacije, opreme za održavanje higijene i prilagođavanja okruženja za učenje • Informisanje i obučavanje nastavnika i školskog osoblja • Nastavak školskih vakcinacija i drugih zdravstvenih usluga
Srednjoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Praćenje sprovođenja nacionalnih uputstava u školama • Škole prate realizaciju sopstvenih planova • Isplata sredstava školama za potrebe vodosnabdijevanja, kanalizacije, opreme za održavanje higijene i unapređenja okruženja za učenje
Dugoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Praćenje sprovođenja nacionalnih uputstava u školama • Škole prate realizaciju sopstvenih planova • Isplata sredstava školama za potrebe ukupnog unapređenja vodosnabdijevanja i kanalizacije • Zadržavanje dobrih praksi

Pitanja koja su značajna da bi škole bile bezbjedne za djecu i adolescente

Pitanja za razmatranje	Š	LO	OPV	NN	KR	SR	DR
	◆	■	●	◊	■	■	■
Procjena potreba							
Kako će se sprovesti brze procjene školskih prostora i infrastrukture da bi se osiguralo poštovanje propisa za ponovno otvaranje škola?	◆	■	●	◊	■	■	
Kako će se sprovesti brze procjene finansijskih potreba kako bi se osiguralo poštovanje propisa za ponovno otvaranje škola? U kojoj mjeri će te brze procjene obuhvatiti:							
<ul style="list-style-type: none"> vodosnabdijevanje, kanalizaciju i opremu za ličnu higijenu, čišćenje i dezinfikovanje škola, ličnu zaštitnu opremu (npr. maske) i opremu za praćenje zdravstvenog stanja (npr. beskontaktni toplomjeri), uvjerenja učenika, nastavnika i roditelja u vezi s COVID-om-19? 	◆	■	●	◊	■	■	
Kako će se prikupljati i objedinjavati informacije o ponovnom otvaranju škola za potrebe odlučivanja i politika za pružanje najbolje podrške učenicima, školama i lokalitetima kod kojih je došlo do najdužeg prekida, nakon što se škole zvanično ponovo otvore?	◆	■	●	◊	■	■	■
Konsultacije i koordinacija							
Kako će se organizovati koordinacija prosvjetnih, zdravstvenih i lokalnih organa na nacionalnom i lokalnom nivou radi odlučivanja o ponovnom otvaranju i eventualnom budućem zatvaranju škola?	◆	■	●	◊	■	■	
Kako će se državne i lokalne vlasti postarati da se planiraju izmjene propisa iz oblasti zdravstva, bezbjednosti i ponovnog otvaranja škola i da se o njima odlučuje zajedno sa svim akterima u oblasti obrazovanja, kako bi se školama dalo dovoljno vremena da se pripreme i prilagode okruženja i prakse?		■		◊	■	■	
Kako će se organizovati široke konsultacije sa roditeljima učenicima i zajednicama, naročito onima koji su najviše marginalizovani, o ponovnom otvaranju škola?	◆	■	●	◊	■	■	
Planiranje i priprema u školama							
Kako će se škole postarati da imaju dobre planove, protokole, uputstva i sisteme za vođenje slučaja, po potrebi, za:							
<ul style="list-style-type: none"> poštovanje nacionalnih zdravstvenih propisa i smjernica, nabavke, upravljanje i praćenje vodosnabdijevanja, kanalizacije i opreme za ličnu higijenu, nabavke, upravljanje i praćenje čišćenja i dezinfikovanja škola, nabavku, upravljanje i praćenje u vezi s ličnom zaštitnom opremom (npr. maske) i opremom za praćenje zdravstvenog stanja (npr. toplomjeri), bezbjedan rad škole: (i) raspored dolazaka, odlazaka, vremena za igru, vremena napolju, pauze za ručak, (ii) kretanje u raznim djelovima škole, jednosmjerni sistemi, kretanje nastavnika i učenika, (iii) mjesto za ostavljanje djece prilikom dolaska i preuzimanje djece na izlazu i opšti aranžmani za roditelje, (iv) priprema i distribucija školskih obroka, (v) korišćenje toalet-blokova, (vi) sportske, rekreativne i grupne aktivnosti, (v) procedure za evakuaciju, fizičku distancu (veći razmak i manje interakcije između učenika i grupa), procjenu potreba učenika i zaposlenih koji su ranjivi u kliničkom smislu i onih koje je potrebno posebno zaštititi, upravljanje i izolovanje slučajeva učenika i zaposlenih koji pokazuju simptome, održavanje kontakta sa učenicima i zaposlenima koji su u kućnoj izolaciji i/ili inficirani COVID-om-19, rješavanje pitanja odsustva učenika i zaposlenih zbog lošeg zdravlja i uputstava za ostanak kod kuće, bezbjedan povratak u školu učenika i zaposlenih koji su bili inficirani COVID-om-19, zatvaranje škole nakon što dođe do transmisije COVID-a-19 među zaposlenima i/ili učenicima? 	◆		●	◊	■	■	■
Kako će se škole postarati da imaju dobra uputstva za ključne oblasti plana: uputstva za nastavnike, uputstva za osoblje koje radi na održavanju škole, uputstva za roditelje, uputstva za učenike?	◆		●	◊	■	■	
Kako će škole prenijeti protokole i uputstva učenicima, zaposlenima i roditeljima i podržati ih da se orijentišu prema novim planovima i da koriste nove sadržaje i opremu?	◆		●		■	■	
Kako će se organizovati to prenošenje i orijentacija za učenike sa smetnjama u razvoju i njihove porodice?							
Na koji način će roditelji i učenici biti uključeni u kreiranje, praćenje i reviziju školskih planova i uputstava?	◆				■	■	
Na koji način će porodice koje su najviše marginalizovane dobiti podršku da učestvuju?							
Koje će konkretne mjere škole primijeniti da spriječe stigmatizaciju i diskriminaciju učenika i zaposlenih koji su inficirani COVID-om-19 ili žive u domaćinstvu u kojem je prisutna infekcija?	◆		●		■	■	■
Kako će škola pratiti i analizirati sprovođenje planova, protokola i uputstava? Koliko često? Ko će u tome učestvovati?	◆		●		■	■	■

Zdravstvene poruke u vezi COVID-om-19							
Koji će se mehanizmi za komunikaciju osmisliti na nivou škole, lokalnom i nacionalnom nivou, kako bi se distribuirale informacije o COVID-u-19 i poruke namijenjene učenicima, roditeljima i zaposlenima u obrazovanju?	◆	■	●	◊	■	■	■
U kojoj mjeri će se omogućiti komunikacija na različitim jezicima, putem različitih medija i kanala komunikacije?							
U kojoj mjeri će to biti prilagođeno uzrastu djecu i njihovim smetnjama u razvoju?	◆	■	●	◊	■	■	■
U kojoj mjeri će biti dostupno djeci sa smetnjama u razvoju i roditeljima sa invaliditetom?							
U kojoj mjeri će djeca i adolescenti biti uključeni u pripremu i distribuiranje ključnih zdravstvenih poruka?	◆				■	■	
Kako će škole i lokalni organi komunicirati s roditeljima na temu bezbjednosnih i zaštitnih mjera da bi poboljšali stepen povjerenja u bezbjednost škola (i podstakli povratak u škole kada je to ostavljeno kao stvar izbora)?	◆	■	●		■	■	
Kako će škole i nastavnici uključiti zdravstvene poruke o COVID-u-19 u obrazovne aktivnosti koje se realizuju na daljinu ili u školi?	◆			◊	■	■	
Kako će se škole postarati da djeca i adolescenti budu edukovani da prepoznaju simptome i znaju šta treba da urade ako se ne osjećaju dobro?	◆			◊	■	■	
Nastavak pružanja redovnih zdravstvenih usluga u školama							
Kako će se zemlje postarati da se učenicima što je prije moguće pruže ključne zdravstvene usluge, naročito:							
<ul style="list-style-type: none"> školska vakcinacija, zdravstvene usluge koje se tiču seksualnog i reproduktivnog zdravlja, specijalizovane zdravstvene usluge za djecu sa smetnjama u razvoju? 	◆	■	●	◊	■	■	
Podrška nastavnicima i školama							
Kako će vlade podržati izradu školskih planova, uputstava i protokola? Kako će vlade obezbijediti da se nacionalna uputstva za škole distribuiraju znatno prije datuma ponovnog otvaranja škola, kako bi bilo dovoljno vremena za pripremu?			●	◊	■		
Kako će vlade obezbijediti da školama budu na raspolaganju dodatna sredstva za nabavku higijenskih proizvoda i dodatno čišćenje, uključujući neophodno čišćenje kada se potvrde slučajevi infekcije koronavirusom ili se sumnja u postojanje takvih slučajeva, a u skladu s nacionalnim propisima?							
Kako će vlade obezbijediti da se sredstva usmjere školama i regijama: (i) koje su najteže pogođene virusom, (ii) s najvećim stopama ranog napuštanja školovanja i najslabijim ishodima učenja i (iii) s najvećim udjelom marginalizovane djece?			●	◊	■	■	
Kako će se nastavnici i školsko osoblje informisati i obučavati o propisima, uputstvima, protokolima i planovima za prevenciju COVID-a-19?			●	◊	■	■	
Kako će se procjenjivati spremnost škola i kako će se škole pratiti tokom sprovođenja nacionalnih zdravstvenih propisa u vezi s COVID-om-19?		■	●	◊	■	■	■

PETA OBLAST: ISHRANA I ŠKOLSKI OBROCI

PITANJA OD ZNAČAJA ZA ISHRANU

U ovom dijelu, izraz „programi ishrane u školi” se odnosi na sve oblike školskih obroka ili ishrane u skladu sa nacionalnim smjericama. Neke od tih programa finansiraju ili sufinansiraju donatori poput Svjetskog programa za hranu (WFP). Ostali se u potpunosti oslanjaju na domaća sredstva. Navedena pitanja su od značaja i za okruženja u kojima se odvija neformalno obrazovanje.

Ovaj dio je pripremljen u saradnji sa Odsjekom za pitanja ishrane UNICEF ECARO, uz korišćenje uvida i inputa Svjetskog programa za hranu.

Foto: Duško Miljanić / UNICEF Crna Gora

GLAVNI RIZICI:

- Prekid u radu i zatvaranje škola će negativno uticati na pravo djece na adekvatnu ishranu.
- Mnoga djeca su već bila izložena riziku od neuhranjenosti prije pojave kovida-19.
- Mnoge porodice će biti u znatnoj mjeri pogođene ekonomskom krizom i fluktuacijama u cijenama hrane.
- Djeca sa nedostatkom mikronutrijenata će biti podložnija infekcijama.
- Transmisija kovida-19 među učenicima i nastavnicima preko menzi, u toku jela ili pripreme obroka.
- Izostanak zdrave, bezbjedne, higijenski ispravne i hranljive ishrane može dovesti do neuhranjenosti dječaka i djevojčica i sprečavati ih da se koncentrišu na učenje.
- Okruženja koja mogu pogodovati gojaznosti, u školama ili kod kuće, za vrijeme učenja na daljinu mogu doprinijeti pretjeranoj tjelesnoj težini i gojaznosti.
- Škole nijesu opremljene za puno poštovanje mjera za higijensku ispravnost i bezbjednost hrane u vezi sa kovidom-19.
- Nedovoljna sredstva da se obezbijedi poštovanje nacionalnih i međunarodnih standarda za bezbjednost i higijensku ispravnost hrane.
- Slab kapacitet zdravstvenih ustanova da adekvatno prate higijenu u sklopu školskih programa ishrane.

GLAVNE ŠANSE DA SE KROZ OBNOVU DOĐE DO UNAPREĐENJA:

- Upotreba onlajn platformi za slanje blagovremenih poruka o zdravoj ishrani i fizičkoj aktivnosti
- Škole imaju bolji pristup vodi za piće, sanitacionu opremu i opremu za održavanje lične higijene i bolje prakse
- Jačanje uloge učenika u širenju poruka o zdravoj ishrani (pristup u kojem djeca međusobno komuniciraju na ove teme)
- Škole postaju podsticajna okruženja za programe zdrave ishrane

Prioriteti u planiranju

Rok	Rezime ključnih prioriteta u planiranju
Kratkoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Procjena potreba škola, u smislu objekata, prostora i finansija, u pogledu programa ishrane u školama (što uključuje pripremu obroka, čuvanje hrane, korišćenje rashladnih uređaja i menzi) • Procjena uvjerenja roditelja, nastavnika i učenika u vezi kovida-19 kako bi se potkrijepili odgovarajući programi ishrane u kontekstu kovida-19 • Revidiranje nacionalnih smjernica za programe ishrane u školama kako bi se uzele u obzir mjere bezbjednosti koje se tiču kovida-19 • Školski planovi, protokoli i smjernice o hranjenju i ishrani • Prenošenje poruka o zdravoj ishrani tokom boravka u školi i kod kuće • Dodjela dodatnih sredstava školama za potrebe programa ishrane • Kreiranje hibridnih pristupa kako bi se učenicima obezbijedio dodatak za ishranu dok su škole zatvorene • Nastavak programa vezanih za ishranu u školama
Srednjoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Praćenje sprovođenja nacionalnih smjernica za bezbjednu i zdravu ishranu u školama • Promovisanje ishrane je uključeno u uobičajene vannastavne programe za učenike
Dugoročno	<ul style="list-style-type: none"> • Praćenje sprovođenja nacionalnih smjernica za bezbjednu i zdravu ishranu u školama i promovisanje fizičke aktivnosti • Stalna dodjela sredstava školama za programe bezbjedne i zdrave ishrane u školama • Održavanje dobrih praksi

MJERE KOJE SE PREDLAŽU KAKO BI SE OSIGURAO BEZBJEDAN RAD ŠKOLA⁵

Bezbjednost i higijenska ispravnost školske ishrane i obroka:

- Ostvariti usklađenost sa nacionalnim zakonima o bezbjednosti hrane i principima adekvatne higijene i bezbjednosti hrane
- Osigurati da prakse onih koji rukuju hranom prilikom nabavke, isporuke, skladištenja, pripreme i distribucije obroka budu u skladu sa nacionalnim zakonima o bezbjednosti hrane i principima adekvatne higijene i bezbjednosti
- Istaći informativne materijale na temu skladištenja i pripreme hrane, principa higijene, uključujući dnevno čišćenje i dezinfekciju površina koje se koriste prilikom pripreme hrane, kuhinja i prostorija u kojima se konzumira hrana, kao i aparata i pribora za jelo
- Osigurati da oni koji rukuju hranom imaju pristup proizvodima i materijalu za čišćenje i dezinfekciju i pratiti koliko se ispravno obavlja rad; po potrebi, obezbijediti zaštitni materijal (maske i rukavice)
- Uvesti obavezno redovno pranje ruku za sve koji rukuju hranom i pripremaju obroke i za učenike koji konzumiraju hranu u objektu
- Postarati se da postoje specifične mjere za privremeno isključivanje/ograničavanje pristupa zaposlenima koji pate od zarazne bolesti prostorijama u kojima se proizvodi ili priprema hrana. To je posebno značajno ukoliko razviju simptome groznice. Po potrebi, zaposleni zaduženi za verifikovanje zdravstvenih potvrda i za uslove u pogledu bezbjednosti hrane u školama treba da budu upućeni u zakonske uslove i da prate važeće zakonodavstvo. To može da obuhvatu dnevno mjerenje temperature prije dolaska na radno mjesto (naročito za osoblje koje rukuje hranom u vrtićima).
- Osigurati bezbjednu razdaljinu između djece dok čekaju u redu za hranu i u prostorijama u kojima se služi hrana i sprečavati djecu da dijele pribor, hranu isl.

Osigurati adekvatan nutritivni sadržaj obroka:

- Potrebno je poštovati i pratiti poštovanje nutritivnih standarda za školske obroke, koji postoje bilo na nacionalnom ili nekom nižem nivou. Ako nutritivni standardi ili smjernice ne postoje ili ne obuhvataju nutritivnu vrijednost školskih obroka, a postoje uslovi i resursi, treba uzeti u obzir sljedeće:
- Generalno procijeniti aktuelni nutritivni sastav školskih obroka kako bi se obezbijedilo najmanje 30 procenata ukupne energije i potreba za proteinima i, po mogućnosti, 50 procenata ključnih mikronutrijenata (na pr. gvožđa, vitamina A, cinka)
- Koliko god je moguće, koristiti prehrambene proizvode bogate mikronutrijentima (mlijeko, proizvodi životinjskog porijekla poput jaja, sušene ribe) i obogaćenih proizvoda (na pr. ulje obogaćeno vitaminom A, jodirana so, obogaćeno brašno ili riža)
- Ako je moguće, redovno ponuditi voće i povrće
- Uvidjeti mogućnost da se ta hrana možda kod kuće dijeli sa drugim članovima porodice i, ako je moguće, pripremiti se za to
- Planirati i prilagoditi se mogućim prekidima u snabdijevanju hranom kako bi se osigurali uravnoteženi/hranljivi školski obroci i pripremilo za nedovoljno snabdijevanje/prekide u snabdijevanju

Pitanja od značaja za ishranu i školske obroke

Pitanja za razmatranje		Š	LO	OPV	NN	KR	SR	DR
Procjena potreba								
Na koji način će programi koji se odnose na školske obroke i ishranu biti uključeni u brzu procjenu školskih prostorija i infrastrukture?	◆							
U kojoj mjeri će takve brze procjene obuhvatiti tražnju za programima koji se tiču zdravih i bezbjednih školskih obroka i ishrane?	◆							
Konsultacije i koordinacija								
Kako će se, na nacionalnom i lokalnom nivou, organizovati koordinacija između zdravstva i ishrane, obrazovanja i lokalnih organa, u odlučivanju o ishrani i programima koji se tiču ishrane?	◆							
Kako će se vlade i lokalni organi postarati da se promjene u pogledu zdravih i bezbjednih školskih obroka i ishrane planiraju unaprijed, kako bi škole imale dovoljno vremena da se pripreme i prilagode svoje okruženje i svoje prakse?								
Na koji način će se vršiti opsežne konsultacije sa roditeljima, učenicima i zajednicama o programima koji se tiču ishrane i školskih obroka, a naročito sa onima koji su najviše marginalizovani?	◆							
Planiranje i priprema škola								
Kako će škole osigurati da imaju dobre planove, protokole, smjernice i, po potrebi, sisteme za vođenje slučajeva, kako bi odgovorile na sljedeće: <ul style="list-style-type: none"> poštovanje nacionalnih propisa i smjernica za zdrave i bezbjedne školske obroke i ishranu, uslove u pogledu vode, sanitarnih uslova i lične higijene, od nabavke hrane, do pripreme i posluživanja čišćenje i dezinfekciju školskih prostorija u kojima se služi hrana bezbjedan rad škole u pogledu kafeterije ili distribucije hrane fizička distanca u kafeteriji održavanje kontakta sa učenicima i zaposlenima koji su u samoizolaciji u svojim domovima i/ili su zaraženi kovidom-19 i potencijalno dostavljanje porcija hrane koja se dobija u školama (moguće da je to nekuvana hrana koja se nosi sa sobom kući)? 	◆							
Kako će škole osigurati da imaju dobre smjernice koje se bave ključnim oblastima planova za zdrave i bezbjedne školske obroke i ishranu: za nastavnike, za osoblje koje radi na održavanju škole, za roditelje i za učenike?	◆							
Kako će škole prenijeti protokole i smjernice učenicima, zaposlenima i roditeljima i podržati ih u savladavanju novih prostornih rasporeda i novih namjena objekata i opreme za školske obroke i ishranu?	◆							
Kako će roditelji i učenici biti uključeni u kreiranje, praćenje i revidiranje školskih planova i smjernica za programe školskih obroka?	◆							
Na koji način će porodice koje su najviše marginalizovane dobiti podršku da učestvuju i ostvare korist od programa koji se tiču školskih obroka i ishrane?	◆							
Kako će škole pratiti i analizirati planove, protokole i smjernice o programima bezbjedne i zdrave školske ishrane? Koliko često? Ko će biti uključen?	◆							
Poruke o zdravoj ishrani za vrijeme kovida-19								
Koji će se mehanizmi komunikacije osmisliti, na školskom, lokalnom i nacionalnom nivou, kako bi se učenicima, roditeljima i zaposlenima u obrazovanju poslale poruke o zdravoj ishrani?	◆							
U kojoj mjeri će komunikacija biti omogućena na različitim jezicima, putem različitih medija i uz korišćenje različitih kanala komunikacije?	◆							
U kojoj mjeri će oni biti prilagođeni uzrastu, sposobnostima i potrebama djece?	◆							
U kojoj mjeri će oni biti pristupačni djeci sa smetnjama u razvoju?	◆							
U kojoj mjeri će djeca i adolescenti biti uključeni u pripremu i širenje ključnih poruka o zdravoj ishrani tokom cjelokupnog trajanja epidemije kovida-19?	◆							
Kako će škole i lokalni organi komunicirati sa roditeljima na temu bezbjednosnih i higijenskih mjera za bezbjedne i zdrave školske obroke, kako bi se podigao stepen povjerenja u bezbjednost škola i podstakao povratak u škole?	◆							

Kako će škole i nastavnici uključiti poruke o zdravoj ishrani u kontekstu kovida-19 u obrazovne aktivnosti koje se realizuju na daljinu ili u školi?	◆						
Nastavak programa školskih obroka i ishrane							
Kako će zemlje osigurati da se sa uslugama školskih obroka i ishrane nastavi čim to bude moguće?	◆						
Kada programi školskih obroka nijesu dovoljno fleksibilni i kada logistika ili resursi ne dozvoljavaju druga rješenja za distribuiranje hrane djeci, kako će se ispitati druge opcije za podršku sigurnosti hrane i ishrani?	◆						
U kojoj mjeri će biti iskorišćene postojeće strukture koje pružaju sigurnost i zaštitu da se postigne proširenje i obuhvate ranjivi učenici?							
Podrška nastavnicima i školama							
Kako će vlade podržati izradu školskih planova, smjernica i protokola? Kako će se vlade postarati da se nacionalne smjernice za škole distribuiraju dovoljno prije datuma ponovnog otvaranja škola, kako bi se ostavilo dovoljno vremena za pripremu?							
Kako će se vlade postarati da se školama stave na raspolaganje dodatna sredstva za nabavku higijenskih proizvoda i onoga što je potrebno za bezbjednost hrane i sprovođenje dodatnog čišćenja i držanja distance?							
Kako će vlade i razvojni partneri osigurati da se sredstva upute onim regijama, školama i pojedincima koji su u najvećem riziku od neuhranjenosti?							
Kako će se nastavnici i školsko osoblje informisati i obučavati na temu propisa, smjernica, protokola i planova koji se tiču programa školskih obroka i ishrane?							
Kako će se procjenjivati stepen spremnosti škola i kako će se pratiti sprovođenje nacionalnih programa školskih obroka i ishrane u školama?							

Podrška koju UNICEF pruža u Evropi i centralnoj Aziji

Aktuelna podrška

U skladu sa SDG4, UNICEF je posvećen inkluzivnom i pravičnom kvalitetnom obrazovanju za svako dijete do 2030. godine, bez izuzetaka i bez izostavljanja ijednog djeteta. UNICEF ima dug istorijat sa ubjedljivim rezultatima u pružanju podrške vladama u Evropi i centralnoj Aziji u jačanju obrazovnih sistema i njihove otpornosti kako bi mogli da odgovore izazovu koji predstavlja kvalitetno obrazovanje za SVU djecu.

UNICEF saraduje s vladama i školama u sljedećim oblastima:

- politike i prakse inkluzivnog obrazovanja,
- primjena nastavnih programa zasnovanih na kompetencijama,
- razvoj vještina,
- kvalitetno obrazovanje i učenje,
- obezbjeđivanje dovoljnog broja nastavnog kadra i obuka i profesionalni razvoj nastavnog kadra,
- unapređenje praksi i sistema ocjenjivanja,
- podrška djeci koja nisu obuhvaćena školovanjem da se (ponovo) uključe u obrazovanje i sprečavanje ranog napuštanja školovanja djece iz marginalizovanih i ranjivih grupa, naročito djece sa smetnjama u razvoju, romske i djece iz drugih etničkih manjina, te djece migranata i izbjeglica.

To iskustvo, a naročito iskustvo vezano za fleksibilno ocjenjivanje učenja, osmišljavanje inkluzivnog podučavanja, pružanje dopunskih modula i ugrađivanje socio-emocionalne podrške u obrazovne aktivnosti, pokazalo se korisnim u suočavanju s izazovima vezanim za COVID-19.

Od pojave COVID-a-19, UNICEF je podržao kontinuitet obrazovanja i omogućavanje učenicima da nastave da uče, pri čemu se fokusirao na djecu koja su najviše marginalizovana. Naponi UNICEF-a bili su usredsrijeđeni na: (i) podršku ministarstvima obrazovanja i drugim relevantnim vladinim agencijama u uspostavljanju, odabiru ili unapređenju sistema za učenje na daljinu i onlajn putem; (ii) praćenje efekata zatvaranja škola na kvalitet pruženog obrazovanja, naročito putem platformi za učenje na daljinu, i (iii) podršku roditeljima i starateljima da usmjeravaju djecu prilikom učenja kod kuće i da im pruže psiho-socijalnu podršku.

Sada kada se zemlje bave planiranjem i postepenim ponovnim otvaranjem ekonomija nakon mjera zatvaranja, odgovor UNICEF-a na planu obrazovanja podrazumijeva dvostruki pristup:

Foto: Duško Miljanić / UNICEF Crna Gora

1. Pružanje kontinuuma intervencija za odgovor:

- od neposrednog odgovora* na pojavu COVID-a-19,
- do povratka u škole*, ocjenjivanja učenja i utvrđivanja propuštenog u učenju, strategija za podršku djeci u nadoknađivanju propuštenog, i
- unapređenja ukupne otpornosti i uspješnosti obrazovnih sistema* kroz inovativnije, inkluzivno i kvalitetno planiranje i pružanje obrazovanja

2. Odgovor na potrebe marginalizovane i ranjive djece, naročito djece sa smetnjama u razvoju, iz etničkih i jezičkih manjina, migranata i izbjeglica, kao i djece iz socio-ekonomski uskraćenih ili disfunkcionalnih porodica.

Da bi to postigao, UNICEF je obezbijedio sveobuhvatan odgovor, koji obuhvata predškolsko vaspitanje, formalno obrazovanje (osnovna i srednja škola) i neformalno obrazovanje, baveći se potrebama krajnjih korisnika (djece i porodica), edukatora (nastavnika i organizatora obrazovanja), drugih zaposlenih u školama (pedagoga, psihologa, direktora) i kreatora politika i službenika koji se bave obrazovanjem. Taj odgovor je formulisan kroz tri stuba:

1. Tehnologija u obrazovanju (EdTech): aktivnosti, alati i rješenja koji su potrebni da se očuvaju kontakti između učenika, nastavnika, škola i roditelja, da se uspostave sistemi učenja na daljinu i onlajn putem i da se kreira digitalno okruženje za učenje, kako za učenike tako i za nastavnike. Cilj je da se pređe s nastave na daljinu u vanrednim uslovima na strukturisani pristup učenja na daljinu, koji uključuje i učenje onlajn.

2. Pedagogija: Aktivnosti i proizvodi koji se odnose na nastavu i učenje i podršku dobrobiti, uključujući tu profesionalni razvoj nastavnika i edukatora, teme koje se tiču nastavnih programa i ocjenjivanja, izrade nastavnih i materijala koji doprinose učenju, te inkluzivnu pedagogiju i planiranje nastave, za planiranje, realizovanje i evaluaciju učenja u svim okruženjima (učionica, učenje na daljinu, programi poslije škole itd.).

3. Politika i administracija: Aktivnosti koje se odnose na kreiranje, praćenje i evaluaciju okruženja za nastavu i učenje, uključujući pravila i propise, izradu politika, planiranje obrazovanja, podršku sprovođenju reformi, organizovanje pružanja obrazovanja, finansiranje i partnerstva.

U sklopu ovog okvira, UNICEF je, u partnerstvu sa Univerzitetom za obrazovanje nastavnika iz Ciriha PHZH, LabXchange i drugima koji obezbjeđuju obrazovne sadržaje ili tehnologije, pokrenuo inicijativu *LearnIn* (www.learnin.info). *LearnIn* ima cilj da podrži cjeloživotno učenje nastavnika i učenika tako što pruža **inkluzivne, kvalitetne, personalizovane i kulturno prilagođene prilike za učenje u digitalnom okruženju, podstiče saradnju i razmjenu praksi**. *LearnIn* će jačati kapacitete nastavnika i škola za zadovoljavanje potreba SVIH učenika kroz obezbjeđivanje kombinovanog učenja, bolje kapacitete za planiranje nastave i izradu individualizovanih putanja učenja zasnovanih na UNICEF-ovim materijalima na temu inkluzivnog kvalitetnog obrazovanja i na provjerenim materijalima iz otvorenih izvora.

Resursi za odgovor obrazovanja na pandemiju COVID-a-19

Postoje dva glavna korisna resursa za odgovor obrazovanja na pandemiju COVID-a-19:

- resursi sadržani u konkretnim objavama na temu ponovnog otvaranja škola u vrijeme pandemije COVID-a-19, i
- resursi sadržani u publikacijama nana temu kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja za SVU djecu koje godinama unazad objavljuju UNICEF i druge agencije.

U nastavku je lista nekih od relevantnih publikacija.

Resursi koji se konkretno odnose na COVID-19:

- UNICEF, UNESCO, World Bank, World Food Programme (2020) Framework for reopening schools. Dostupna na: <https://www.unicef.org/documents/framework-reopening-schools>
- UNICEF (2020) Emergency Manual for Teachers. Accessible at: <https://learnin.wiki/en/Workstream/emergency-manual/emergency-manual-overview>
- UNICEF (2020) Key Messages and Actions for COVID-19 Prevention and Control in Schools <https://www.unicef.org/lac/en/reports/guidance-covid-19-prevention-and-control-schools>
- UNESCO-ILO Task Force on Teachers for Education 2030 (2020) Supporting Teachers in back-to-school efforts. Guidance for Policy Makers. Accessible at: <https://teachertaskforce.org/sites/default/files/2020-05/Guidelines%20Note%20FINAL>
- UNESCO-ILO Task Force on Teachers for Education 2030 (2020) Supporting Teachers- Toolkit for School Leaders. https://teachertaskforce.org/sites/default/files/2020-06/TTF_BackToSchool_Toolkit%20for%20school%20leaders.pdf

Dodatni generički dokumenti navedeni su u bibliografiji za ovaj dokument.

Relevantni resursi za podršku inkluzivnom kvalitetnom obrazovanju za SVU djecu:

- UNICEF (2013) Back to School Guide. New-York: UNICEF>Dostupno na: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/UNICEF_Back_To_School_Guide_2013.pdf
- UNICEF (2015) Teacher Training Modules for Inclusive Education. Geneva: UNICEF Europe and Central Asia. Dostupno na: <https://www.unicef.org/eca/education>
- UNICEF and UIS (2016) Monitoring Education Participation: Framework for Monitoring Children and Adolescents who are Out of School or At Risk of Dropping Out. Geneva: UNICEF Europe and Central Asia. Dostupno na: <https://www.unicef.org/eca/media/2956/file>
- UNICEF (2017) Improving Education Participation: Policy and Practice Pointers for Enrolling All Children and Adolescents in School and Preventing Dropout.

Geneva: UNICEF Europe and Central Asia. Dostupno na: <https://www.unicef.org/eca/media/2971/file>

- UNICEF (2019) Draft Regional Training Modules on School Dropout Prevention: Schools can do it! Geneva: UNICEF Europe and Central Asia. (Uskoro će biti naveden link.)

Predstavništva UNICEF-a imaju pristup ovim i drugim resursima povezanim s ovdje obrađenim značajnim pitanjima preko stranice SharePoint:

- <https://unicef.sharepoint.com/teams/ECARO-Education/SitePages/Considerations-for-quality-and-inclusive-education.aspx>

Predstavništva UNICEF-a takođe mogu pristupiti dodatnim resursima na temu COVID-a-19 i obrazovanja preko stranice:

- <https://unicef.sharepoint.com/teams/ECARO-Education/SitePages/Education-&-COVID-19.aspx>.

Bibliografija

U izradi UNICEF-ovog dokumenta *Izgradnja obrazovnih sistema koji će biti spremni da odgovore na krizu u toku nakon pandemije COVID-a-19: pitanja koja su značajna za donosiocce odluka na nacionalnom, lokalnom i školskom nivou (Building Resilient Education Systems beyond the COVID-19 Pandemic: Considerations for decision makers at national, local and school levels)* služili smo se sljedećim materijalima:

OECD (2018) Social and Emotional Skills: Well-being, connectedness and success. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.

OECD (2020) A Framework to Guide an Education Response to the Covid-19 Pandemic of 2020. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.

OECD (2020) Coronavirus special edition: back to school - Trends Shaping Education Spotlight 21. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.

UNESCO-ILO (2020) Supporting teachers in back-to-school efforts Guidance for policy makers.

UNICEF (2020) Key Messages and Actions for COVID-19 Prevention and Control in Schools. New-York: UNICEF.

UNICEF EAPRO (2020) Nutrition and Education Collaboration- Checklist for Reopening Schools . Bangkok: UNICEF Regional Office for East Asia and the Pacific.

UNICEF EAPRO (2020) Guidance Note on the Opening Up Better Schools Toolkit. Bangkok: UNICEF Regional Office for East Asia and the Pacific.

UNICEF, UNESCO, World Bank, World Food Programme (2020) Framework for reopening schools.

UNICEF, WHO, IFRC (2020) Interim Guidance for COVID-19 Prevention and Control in Schools.

World Bank (2020) The COVID-19 Pandemic: Shocks to Education and Policy Responses. May 2020. Washington. The World Bank Group.

Foto: Duško Miljanić / UNICEF Crna Gora